

МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
Факультет фізичної культури, спорту та психології
Кафедра психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА (ДИПЛОМНА) РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему **«Вплив батьківсько-дитячих стосунків на виникнення девіантної поведінки підлітків»**

Виконала: здобувачка вищої освіти
групи пс23м
Спеціальність 053 Психологія
ОП Психологія. Практична психологія
Оржишко Яна Анатоліївна

Керівник: канд. психол. наук, доцент,
доцент кафедри психології
Остополець Ірина Юріївна

Рецензент: канд. психол. наук, доцент,
доцент кафедри загальної психології
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»
Шайда Олександр Геннадійович

Запоріжжя – 2024 року

АНОТАЦІЯ

Оржишко Яна Анатоліївна

«Вплив батьківсько-дитячих стосунків на виникнення девіантної поведінки підлітків»

Виникнення та поширення різних форм девіації серед підлітків залишається однією з ключових соціальних проблем сучасної України. У формуванні порушень поведінки у підлітків суттєву роль відіграє сім'я. Кількість сімей, які виховують підлітків із девіантною поведінкою, збільшується в сучасному суспільстві. Це можна пояснити різноманітністю причин, серед яких слід виділити внутрішньо-сімейні проблеми відносин, відхилення в особистості батьків та наявність у них певних психологічних проблем, що впливають на обраний стиль виховання, низьке матеріальне становище, алкоголізм батьків, неповні сім'ї, несприятливі умови проживання та інші. У таких сімей виникає ціла низка психологічних проблем, які часто малоймовірно вирішити без допомоги фахівця.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити роль батьківсько-дитячих стосунків у формуванні девіантної поведінки підлітків.

Відповідно до мети були визначені завдання дослідження:

1. На основі теоретичного аналізу наукових джерел охарактеризувати поняття дитячо-батьківських стосунків та місце сім'ї у суспільстві в контексті вивчення девіантності підлітків;
2. Підібрати комплекс психодіагностичних методик і дослідити особливості стосунків у системі «батьки – діти-підлітки», прояви девіацій у дітей підліткового віку та визначити їх зв'язки;
3. Розробити програму психолого-педагогічного супроводу сім'ї, яка виховує девіантного підлітка та визначити її ефективність;

Об'єкт дослідження – стосунки між батьками та підлітками.

Предмет дослідження – особливості впливу дитячо-батьківських стосунків на розвиток девіантної поведінки підлітків.

Методи дослідження. Під час виконання дослідження використовувалися наступні групи методів:

- теоретичні методи (теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння та узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень);

- експериментальні методи (методи тестування, бесіда, констатувальний та формувальний експеримент),

- методи обробки даних (узагальнення та систематизація якісних і кількісних даних емпіричного дослідження).

Під час проведення експериментального дослідження використовувались наступні психологічні методики, тести та опитування: авторська анкета, призначена для виявлення психологічних проблем сімей, які виховують девіантних підлітків. Анкета була апробована під час дослідження, тест батьківських стосунків (А.Я. Варга, В.В. Століна), методика PARI (Е.С. Шефер, Р.К. Белл).

Магістерська робота має 101 сторінку тексту, 9 рисунків, 5 таблиць, 2 діаграми, список використаних джерел – 71 найменування.

Ключові слова: дитячо-батьківські стосунки, девіантна поведінка, стиль виховання, психолого-педагогічний супровід.

ANNOTATION

Orzhyshko Yana Anatoliivna

«The Influence of Parent-Child Relationships on the Emergence of Deviant Behavior in Adolescents»

The emergence and spread of various forms of deviance among adolescents remain one of the key social problems in modern Ukraine. The family plays a significant role in shaping behavioral disorders in adolescents. The number of families raising adolescents with deviant behavior is increasing in contemporary society. This can be explained by a variety of factors, including intra-family relationship problems, deviations in the parents' personalities, the presence of psychological issues affecting their chosen parenting style, low socioeconomic status, parental alcoholism, single-parent families, unfavorable living conditions, and more. Such families often face a range of psychological problems that are unlikely to be resolved without professional assistance.

The purpose of the study is to theoretically substantiate and empirically investigate the role of parent-child relationships in the formation of deviant behavior in adolescents.

To achieve this purpose, the following research objectives were identified:

1. To characterize the concept of parent-child relationships and the role of the family in society in the context of studying adolescent deviance, based on a theoretical analysis of scientific sources.
2. To select a set of psychodiagnostic techniques and examine the features of relationships in the "parents – adolescent children" system, manifestations of deviance in adolescents, and determine their connections.
3. To develop a psychological and pedagogical support program for families raising deviant adolescents and assess its effectiveness.

Object of the study: relationships between parents and adolescents.
Subject of the study: the specific influence of parent-child relationships on the development of deviant behavior in adolescents.

Research methods: The study employed the following groups of methods:

- Theoretical methods: theoretical and methodological analysis, classification and systematization of scientific sources, comparison and generalization of data from theoretical and experimental studies.

- Experimental methods: testing, interviews, ascertaining and formative experiments.

- Data processing methods: generalization and systematization of qualitative and quantitative data from the empirical study.

During the experimental research, the following psychological methods, tests, and questionnaires were used: an author-designed questionnaire aimed at identifying psychological problems in families raising deviant adolescents (tested during the study), the Parental Attitude Test (A.Ya. Varga, V.V. Stolin), and the PARI methodology (E.S. Schaefer, R.K. Bell).

The master's thesis consists of 101 pages of text, 9 figures, 5 tables, 2 diagrams, and a reference list of 71 sources.

Keywords: parent-child relationships, deviant behavior, parenting style, psychological and pedagogical support.

РЕФЕРАТ

до кваліфікаційної роботи на тему:

«Вплив батьківсько-дитячих стосунків на виникнення девіантної поведінки підлітків»

здобувачки вищої освіти спеціальності 053 Психологія

Оржишко Яни Анатоліївни

Науковий керівник – кандидат психологічних наук, доцент Остополець Ірина Юріївна

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 101 сторінку, основний зміст викладено на 70 сторінках. Робота містить 5 таблиць, 9 рисунків та 2 діаграми. В роботі є додатки. Список використаних джерел складає 71 найменування наукових праць українських та зарубіжних авторів, з них 9 – англійською мовою.

Виникнення та поширення різних форм девіації серед підлітків залишається однією з ключових соціальних проблем сучасної України. У формуванні порушень поведінки у підлітків суттєву роль відіграє сім'я. Кількість сімей, які виховують підлітків із девіантною поведінкою, збільшується в сучасному суспільстві. Це можна пояснити різноманітністю причин, серед яких слід виділити внутрішньо-сімейні проблеми відносин, відхилення в особистості батьків та наявність у них певних психологічних проблем, що впливають на обраний стиль виховання, низьке матеріальне становище, алкоголізм батьків, неповні сім'ї, несприятливі умови проживання та інші. У таких сімей виникає ціла низка психологічних проблем, які часто малоймовірно вирішити без допомоги фахівця.

Методологічну базу дослідження складають і підходи до розуміння девіантності у вітчизняній та зарубіжній психології, а саме наукові праці таких авторів як: Ю. Антонян, І. Запорожан, Є. Змановська, І. Ковчина, І. Козубовська, А. Коен, Ю. Клейберг, Н. Максимова, В. Менделевич

В. Оржеховська, І. Парфанович, М. Папуча, Н. Пихтіна, С. Петренко, К. Седих, О. Сафін, Р. Федоренко та інші.

На жаль, сьогодні, незважаючи на значну кількість досліджень причин та передумов виникнення негативних соціально-психологічних явищ і процесів у підлітковому середовищі, не сформовано єдиної концепції запобігання відхиленням у їхній поведінці.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити роль батьківсько-дитячих стосунків у формуванні девіантної поведінки підлітків.

Відповідно до мети були визначені **завдання дослідження**:

1. На основі теоретичного аналізу наукових джерел охарактеризувати поняття та місце сім'ї у суспільстві та сутність батьківсько-дитячих стосунків у контексті вивчення девіантності підлітків;
2. Підібрати комплекс психодіагностичних методик і дослідити особливості стосунків у системі «батьки – діти-підлітки», прояви девіацій у дітей підліткового віку та визначити їх зв'язки;
3. Розробити програму психолого-педагогічного супроводу сім'ї яка виховує девіантного підлітка та визначити її ефективність;

Об'єкт дослідження – стосунків між батьками та підлітками.

Предмет дослідження – особливості впливу батьківсько-дитячих стосунків на розвиток девіантної поведінки підлітків.

Методи дослідження. Під час виконання дослідження використовувалися наступні групи методів: *теоретичні методи* (теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння та узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень); *експериментальні методи* (методи тестування, бесіда, констатувальний та формувальний експеримент), *методи обробки даних* (узагальнення та систематизація якісних і кількісних даних емпіричного дослідження). Під час проведення експериментального дослідження використовувались наступні *психологічні методики, тести та опитування*:

авторська анкета, призначена для виявлення психологічних проблем сімей, які виховують девіантних підлітків. Анкета була апробована під час дослідження, тест батьківських відносин (А.Я. Варга, В.В. Століна), методика PARI (Е.С. Шефер, Р.К. Белл).

Експериментальною базою дослідження виступила Спеціалізована загальноосвітня школа №86 міста Одеса, дослідження проводилося з урахуванням спеціалізованого внутрішньошкільного обліку. У дослідженні взяли участь 15 сімей (15 жінок та 8 чоловіків), які виховують девіантного підлітка. Важливо, що у дослідженні брали участь і підлітки, оскільки вони перебувають на внутрішньошкільному обліку.

Практична значущість дослідження: розроблена програма психолого-педагогічного супроводу сім'ї девіантних підлітків буде корисною батькам, педагогам, педагогам-психологам, адміністрації освітніх організацій. Вона може бути використана з метою психолого-педагогічної освіти, профілактики, консультування.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати роботи доповідались та обговорювались на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри, 26-27 грудня 2023 року, Київ, II Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених «Євроінтеграційні орієнтири інноваційного наукового пошуку молоді України, 27-28 червня 2024 року, Запоріжжя та на засіданні студентського наукового гуртка «ORDO AMORIS»

В результаті проведеного **емпіричного дослідження** було виявлено:

- у більшості батьків є порушення в налагодженні оптимального емоційного контакту з підлітком, до яких належать - невміння вибудовувати партнерські відносини (46%), недостатній рівень вербальної комунікації у 57% батьків;
- спостерігається емоційна дистанція в дитячо-батьківських відносинах;

- батьки схильні виявляти надмірну турботу (37%) та втручання у справи дитини (46%), що може негативно позначатися на взаєминах;

- визначення розподілу ролей у сім'ї показало, що дружина виконує такі ролі, як виховання дітей, підтримання емоційного клімату в сім'ї, організація дозвілля та розваг членів сім'ї.

- роль чоловіка в сім'ї полягає, насамперед, в її матеріальному забезпеченні та виконанні ролі «господаря».

- 34% батьків продемонстрували переважання симбіотичного типу дитячо-батьківських відносин;

- у 30% батьків спостерігається схильність до авторитарного виховання.

- 35% респондентів схильні до прийняття дитини такою, якою вона є, з усіма позитивними та негативними рисами характеру.

Виходячи з отриманих даних, нами була розроблена модель психолого-педагогічного супроводу сім'ї, яка виховує девіантного підлітка та програма корекції дитячо-батьківських відносин у цих сім'ях, як однієї зі складових розробленої моделі.

Мета програми полягає у оптимізації дитячо-батьківських відносин, підвищенні психолого-педагогічної компетенції батьків та набуття навичок конструктивної взаємодії з підлітком. Основними формами роботи є: індивідуальне консультування за запитом, бесіди, групові дискусії, міні-лекції, тренінг та ін. В роботі також описані основні принципи, які лягли в основу розробки програми супроводу, етапи роботи і завдання, очікувані результати. Також представлено зміст роботи з батьками та їх дітьми-підлітками.

Контрольний етап діагностичного дослідження та обробка отриманих фактичних даних дозволили зробити висновок про позитивний вплив нашої програми психологічного супроводу сімей, які виховують підлітка з девіантною поведінкою.

- знизилася емоційна дистанція між батьками та підлітками;

- покращилися стосунки батьків і дітей;
- відбулося зниження схильності батьків до симбіотичних відносин з підлітком, а також схильності до авторитарного стилю виховання;
- підвищився імідж родинного виховання, тощо;

Таким чином, можна дійти висновку у тому, що розроблена модель психолого-педагогічного супроводу сім'ї, яка виховує девіантного підлітка дозволяє знизити рівень девіації серед підлітків, підвищити ефективність взаємодії у системі «батьки-підлітки» та підвищити рівень психологічної компетентності батьків.

В результаті проведеного теоретико-прикладного дослідження мета досягнута, завдання виконано повністю.

Зазначені результати дослідження можуть бути корисні для фахівців у галузі психології, педагогіки, соціальної роботи, які працюють з підлітками, у яких є прояви девіантної поведінки та їх батьками.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у розробці просвітницько-профілактичних заходів, які можна використати у роботі з попередження виникнення девіацій у дітей підліткового віку.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ СТОСУНКІВ БАТЬКІВ З ДІТЬМИ НА ВИНИКНЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	
1.1. Поняття «дитячо-батьківські стосунки», їх психологічний зміст.....	7
1.2. Девіантна поведінка, її характеристика і детермінанти виникнення.....	15
1.3. Вплив стилю дитячо-батьківських стосунків на виникнення девіацій у дітей підліткового віку.....	21
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДИТЯЧО- БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ У СІМ'ЯХ, ЯКІ МАЮТЬ ДІТЕЙ-ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	
2.1. Загальні питання організації і проведення експерименту: мета, завдання дослідження, характеристика вибірки, опис діагностичного інструментарію.....	28
2.2. Аналіз фактичних даних.....	33
Висновки до другого розділу.....	53
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД СІМЕЙ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДЕВІАНТНОГО ПІДЛІТКА	
3.1. Зміст програми психолого-педагогічного супроводу сім'ї, яка виховує підлітка з девіантною поведінкою.....	55
3.2. Перевірка ефективності розробленої програми психолого-педагогічного супроводу	62
Висновки до третього розділу.....	64
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ.....	78

ВСТУП

Актуальність дослідження. Виникнення та поширення різних форм девіації серед підлітків залишається однією з ключових соціальних проблем сучасної України. У формуванні порушень поведінки у підлітків суттєву роль відіграє сім'я. Кількість сімей, які виховують підлітків із девіантною поведінкою, збільшується в сучасному суспільстві. Це можна пояснити різноманітністю причин, серед яких слід виділити внутрішньо-сімейні проблеми відносин, відхилення в особистості батьків та наявність у них певних психологічних проблем, що впливають на обраний стиль виховання, низьке матеріальне становище, алкоголізм батьків, неповні сім'ї, несприятливі умови проживання та інші. У таких сімей виникає ціла низка психологічних проблем, які часто малоймовірно вирішити без допомоги фахівця.

Робота з сім'ями девіантних підлітків є однією з найскладніших завдань у практиці психолога. У сучасних дослідженнях простежується пряма залежність впливу сімейного фактору на дитину: чим більш сприятливий клімат у сім'ї, тим більша ймовірність виховання в ній дитини не схильної до девіантної поведінки.

У літературі зустрічається поняття динамічного «сімейного діагнозу», під яким мається на увазі визначення типу сімейної дезорганізації та порушених сімейних відносин з урахуванням індивідуально-особистісних властивостей членів родини. При порушенні структури та функцій сім'ї виникає психологічна напруженість та конфліктність внутрішньо-сімейних відносин, батьки не в змозі ефективно керувати вихованням дітей, прищепити їм позитивні соціальні якості, необхідні для адаптації дитини як члена суспільства.

Останнім часом у вітчизняній та зарубіжній психології все частіше зустрічаються дослідження сімейної системи. Підвищений інтерес до цієї проблематики пов'язаний зі зростанням розуміння пріоритетності сім'ї у

розвитку, вихованні та соціалізації дітей. Вивченню цих аспектів присвячені роботи О. Анопрієнко, А. Бесєдіна, І. Гайдамашко, Н. Портницької, К. Седих, І. Сьомкіної, І. Субашкевич, Н. Туз та ін.

Методологічну базу дослідження складають і підходи до розуміння девіантності у вітчизняній та зарубіжній психології, а саме наукові праці таких авторів як: Афанасьєва В., Бондарчук О., Грись А., Квітковська Н., Кошова І., Кресан О., Максимова Н., Манілов І., Муліка К., Оржеховська В., Папуча М., Петренко С., Сафін О., Федоренко Р., Burns R., Cooley C., Sutherland E., Cressey D. та інші.

На жаль, сьогодні, незважаючи на значну кількість досліджень причин та передумов виникнення негативних соціально-психологічних явищ і процесів у підлітковому середовищі, не сформовано єдиної концепції запобігання відхиленням у їхній поведінці.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити роль батьківсько-дитячих стосунків у формуванні девіантної поведінки підлітків.

Відповідно до мети були визначенні **завдання дослідження**:

1. На основі теоретичного аналізу наукових джерел охарактеризувати поняття дитячо-батьківських стосунків та місце сім'ї у суспільстві в контексті вивчення девіантності підлітків;
2. Підібрати комплекс психодіагностичних методик і дослідити особливості стосунків у системі «батьки – діти-підлітки», прояви девіацій у дітей підліткового віку та визначити їх зв'язки;
3. Розробити програму психолого-педагогічного супроводу сім'ї, яка виховує девіантного підлітка та визначити її ефективність;

Об'єкт дослідження – стосунки між батьками та підлітками.

Предмет дослідження – особливості впливу дитячо-батьківських стосунків на розвиток девіантної поведінки підлітків.

Методи дослідження. Під час виконання дослідження використовувалися наступні групи методів:

-*теоретичні методи* (теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння та узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень);

-*експериментальні методи* (методи тестування, бесіда, констатувальний та формувальний експеримент),

-*методи обробки даних* (узагальнення та систематизація якісних і кількісних даних емпіричного дослідження).

Під час проведення експериментального дослідження використовувались наступні *психологічні методики, тести та опитування*: авторська анкета, призначена для виявлення психологічних проблем сімей, які виховують девіантних підлітків. Анкета була апробована під час дослідження, тест батьківських стосунків (А.Я. Варга, В.В. Століна), методика PARI (Е.С. Шефер, Р.К. Белл).

Експериментальною базою дослідження виступила Спеціалізована загальноосвітня школа №86 міста Одеса, дослідження проводилося з урахуванням спеціалізованого внутрішньо шкільного обліку. У дослідженні взяли участь 15 сімей (15 жінок та 8 чоловіків), які виховують девіантного підлітка. Важливо, що у дослідженні брали участь і підлітки, оскільки вони перебувають на внутрішньо шкільному обліку.

Дослідницько-експериментальна робота виконувалася в рамках роботи психологічного гуртка «ORDO AMORIS».

Практична значущість дослідження: розроблена програма психолого-педагогічного супроводу сім'ї девіантних підлітків буде корисною батькам, педагогам, педагогам-психологам, адміністрації освітніх організацій. Вона може бути використана з метою психолого-педагогічної освіти, профілактики, консультування.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати роботи доповідались та обговорювались на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри, 26-27 грудня

2023 року, Київ, II Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених «Євроінтеграційні орієнтири інноваційного наукового пошуку молоді України, 27-28 червня 2024 року, Запоріжжя та на засіданні студентського наукового гуртка «ORDO AMORIS»

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг бакалаврської роботи становить 101 сторінку, основний зміст викладено на 70 сторінках. Робота містить 5 таблиць, 9 рисунків та 2 діаграми. Список використаних джерел складає 71 найменування наукових праць українських та зарубіжних авторів, з них 9 – англійською мовою.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ СТОСУНКІВ БАТЬКІВ З ДІТЬМИ НА ВИНИКНЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

1.1. Поняття «дитячо-батьківські стосунки», їх психологічний зміст.

Сімейні відносини, в які безпосередньо включена дитина, це дитячо-батьківські стосунки. Значущість цих відносин привертає увагу фахівців різних шкіл і напрямків. [1, 5, 8, 14, 37, 39, 40] Ведучі вітчизняні теоретичні підходи підкреслюють вирішальну роль відносин з близькими дорослими для розвитку дитини, проте самі ці відносини не є предметом дослідження ні в діяльнісному, ні в культурно-історичному підході. Разом з цим практичні психологи накопичили величезний досвід роботи в сфері дитячо-батьківських відносин. [41, 42, 46]

Зміст поняття «дитячо-батьківські стосунки» в психологічно-педагогічній літературі однозначно не визначено. По-перше, вони розглядаються як підструктура сімейних відносин, що включає взаємопов'язані, але не рівнозначні ставлення: батьків до дитини - батьківське (материнське і батьківське) ставлення; ставлення дитини до батьків. По-друге, ці стосунки розуміють як взаємовідносини, активну взаємодію батьків і дитини, в якій яскраво проявляються соціально-психологічні закономірності міжособистісних стосунків. [1, 8, 14, 37, 51, 53]

Автори зауважують, що дитячо-батьківські стосунки є важливою складовою сімейної динаміки, яка формуються та розвиваються разом із зростанням і розвитком дітей. Відповідно до визначення Седих К., це комплексна організація внутрішньо сімейного спілкування, що охоплює батьківські ролі, стилі виховання, методи виховання та характеристики взаємодії між батьками та дітьми [51, с. 16].

Згідно зі словником психологічних термінів, «дитячо-батьківські відносини» визначаються як сукупність поведінкових стратегій та відносин, які визначають основний тон виховної діяльності в родині, атмосферу в сім'ї та безпосередньо впливають на формування особистості дитини [63, с. 134].

Анопрієнко О. описує ці відносини як «батьківську позицію» або «інтегративну характеристику», що впливає на емоційне прийняття дитини, основні стилі та цінності виховання, а також на стратегії батьківської поведінки і рівень задоволеності власною батьківською позицією [1, с. 172].

Бесєдін А. розглядає дитячо-батьківські стосунки як «реальну спрямованість», що базується на свідомій або несвідомій оцінці дитини, яка знаходить своє відображення у способах і формах батьківського взаємодії з нею [8, 9].

Як видно з наведених визначень, всі три підкреслюють важливість конкретних оцінок або уявлень батьків про своїх дітей. Виходячи з цих уявлень, вони формують і реалізують різні типи стосунків, відносин та стратегій виховання.

Отже, дитячо-батьківські відносини розглядають як динамічну систему взаємодій, що має значний вплив на психологічний розвиток дитини та її соціалізацію.

У зарубіжній психології специфіка дитячо-батьківських відносин традиційно досліджується в рамках психоаналітичного (З. Фрейд, Е. Еріксон, Д. Віннікотт, Е. Берн [63] та ін.) [40], біхевіористського (Дж. Уотсон, Б. Скіннер, А. Бандура та ін.) і гуманістичного (Т. Гордон, К. Роджерс, Дж. Байярд, В. Сатир та ін.) [39] напрямів.

Недостатня розробленість понять, відсутність ясного розуміння і чіткої формулювання призводять до термінологічних розбіжностей. Тим не менш, ясно, що дитячо-батьківські стосунки - один із видів людських відносин. Але ці стосунки відрізняються від усіх інших видів міжособистісних відносин і в цьому сенсі вони досить специфічні.

Портницька Н., розкриваючи специфіку дитячо-батьківських відносин, вважає, що по-перше, вони характеризуються сильною емоційною значущістю як для дитини, так і для батька або матері. По-друге, має місце амбівалентність у стосунках батьків і дитини. Ця двоїстість виражається, наприклад, у тому, що з одного боку батьки повинні подбати про дитину, а з іншого - навчити її піклуватися про себе самостійно. [48]

На двоїстість у дитячо-батьківських відносинах вказує у своїй епігенетичній концепції й Е. Еріксон, називаючи її «подвійною інтенцією», яка поєднує в собі чутливу турботу про потреби дитини з почуттям повного особистого довіри до неї; лише сама дитина встановлює необхідний баланс між вимогами батьків і своєю ініціативою. [40]

Піроженко Т. пише про внутрішню конфліктність дитячо-батьківських відносин: дорослішаюча дитина прагне до відокремлення від батьків, які всіяко намагаються утримати її біля себе при цьому бажаючи її розвитку і дорослішання. [46]

І нарешті суттєва особливість дитячо-батьківських відносин полягає в постійній їх зміні з віком дитини та неминучому відділенні дитини від батьків.

Грунтуючись на роботах вітчизняних дослідників (Папуча М.В., Седих К.В., Сьомкіна І. С.), дитячо-батьківські відносини можна визначити як вибірковий в емоційному та оцінному плані психологічний зв'язок дитини з кожним із батьків, що виражається у переживаннях, діях і реакціях; пов'язаними з віковими психологічними особливостями дітей; культурними моделями поведінки; власною життєвою історією і визначальними особливостями сприйняття дитиною батьків і способу спілкування з ними.

Таким чином аналіз робіт фахівців дозволяє виокремити наступні характеристики дитячо-батьківських стосунків: відносна безперервність та тривалість у часі; емоційна значущість для дитини та батьків; амбівалентність у стосунках (баланс полярних позицій); змінюваність

стосунків залежно від віку дитини; потреба батьків у турботі про дитину; прийняття батьками на себе відповідальності за дитину.

Вплив на дитину визначається безліччю окремих факторів, і перш за все - особистістю самого батька або матері як суб'єкта взаємодії, зокрема:

- стать (та ж, що і у дитини, або протилежна);
- вік (молода, неповнолітня мати, літній батько, батьки пізньої дитини);
- темперамент та особливості характеру батьків (активний, нетерплячий, запальний, владний, поблажливий, неуважний, стриманий тощо);
- релігійність;
- культурна приналежність (європейська, англійська, німецька, японська, американська та інші моделі виховання);
- соціальне становище;
- професійна приналежність;
- рівень загальної та педагогічної культури.

Вітчизняна психологія приділяла багато уваги поняттю дитячо-батьківських стосунків. «Сім'я, будучи первинним соціальним мікросередовищем, в якій людина живе, як у коконі, першу чверть життя (якщо пощастить), має величезний вплив на розвиток особистості» - пише у своїх дослідженнях К. Сєдих. [51]

Значення сім'ї в цілому велике, і вплив її на особистість дитини, побудову життєвого шляху тощо має стиль взаємин з батьками.

При розгляді дитячо-батьківських стосунків використовуються не лише такі напрямки аналізу як стиль, але й батьківське ставлення, батьківські позиції та/або установки, типи й моделі сімейного виховання.

«Батьківське ставлення це реальна спрямованість, що дозволяє описувати широкий фон відносин, в основі яких лежить свідомо або несвідомо оцінка дитини, що виражається в способах і формах взаємодії з дітьми; а також дозволяє представити структуру в цілому і вивчити, яким чином ті чи інші свідомі й несвідомі мотиви структури особистості батьків

проявляються та актуалізуються в конкретних формах поведінки й порозуміння з дітьми», - пише Анопрієнко О. [1, с.174]

Аналогічне визначення батьківського ставлення дають Бесєдін А. [9], Гайдамашко І. [14]. За їх визначенням батьківське ставлення - це система різноманітних почуттів щодо дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з нею; особливостей сприйняття та розуміння характеру особистості дитини й її вчинків. Це визначення дозволяє аналізувати ставлення до дитини в наступних напрямках:

- реальна взаємодія батьків з дитиною (батьківська позиція);
- рефлексивне ставлення батьків до дитини та взаємодія з нею;
- ставлення батьків до дитини під впливом несвідомої мотивації (батьківські установки).

Різні батьківські позиції безпосередньо впливають на формування соціальної активності та особистісних особливостей дитини.

Заріцький О. розуміє батьківську позицію як реальну спрямованість виховної діяльності батьків, що виникає під впливом мотивів виховання; як сукупність трьох факторів: уявлень батька про дитину, ставлення до неї та характеру звернення з нею. [21]

В українській літературі існують класифікації, в яких в основу опису батьківського ставлення покладена ступінь вираженості емоційної сторони спілкування та значущість характеру емоційних зв'язків у родині.

Однією з важливих класифікацій батьківського ставлення є пропозиція Лобанової А. С., та Калашнікової, які описують узагальнене батьківське ставлення в багаторічній консультативній практиці [31]:

- Прийняття - відображає емоційне ставлення до дитини;
- Кооперація - соціально бажане співробітництво;
- Симбіоз - міжособистісна дистанція;
- Авторитаризм - відображає форму контролю за поведінкою;
- Непорозуміння - відображає особливості сприйняття дитини.

До понять «ставлення», «батьківське ставлення», що відображають виховний вплив батьків на дитину, також відносяться поняття «типи виховання». [38, 51]

Кожен батько своїм унікальним стилем виражає прив'язаність до дитини, потреби, ставить перед нею вимоги та контролює їх виконання.

Субашкевич І. у своїх дослідженнях, присвячених типам сімей, зазначає, що існує три варіанти: традиційна, дитячо-центрована та демократична. [69] За цими типами стоять різні моделі влади та внутрішньо сімейної комунікації: в одному випадку комунікація переважно або виключно від батьків до дитини, в інших - від дітей до батьків.

У традиційній сім'ї виховується повага до старших, педагогічний вплив здійснюється зверху. Основним вимогою є підпорядкування. Спосіб входження у суспільство - це соціалізація дитини в родині. Діти в традиційних сім'ях легко засвоюють норми, але не є гнучкими в спілкуванні та своїх діях.

У дитячо-центрованій сім'ї головним завданням батьків є забезпечення дитини. Сім'я існує ради дитини, для дитини. Дитина впливає на батьків (підхід «знизу»). В результаті формується відчуття власної значущості, але також виникає ризик соціальних труднощів після вступу до школи.

Одним із наслідків дитячо-центричної сім'ї є зміна у системі допомоги батьків дітям у віці 17-25 років.

У демократичній (партнерській) сім'ї виховний вплив є «горизонтальним», де дитина і батьки рівні. Завжди враховуються взаємні інтереси; причому чим старша дитина, тим більше враховуються її інтереси. В результаті у дитини формуються гармонійні уявлення про свої права та обов'язки, відповідальність і свободу; розвивається активність, самостійність, адаптивність, доброзичливість, емоційна стійкість і впевненість у собі. Однак у дітей таких сімей може не сформуватися навичка підпорядкування соціальним вимогам, що призводить до поганої адаптації в соціальній структурі, побудованій за «вертикальним» принципом. [69]

Хомишак О. виділяє такі стилі сімейного виховання: авторитарний, демократичний і ліберальний. Взаємовідносини підлітка складаються зазвичай тоді, коли батьки дотримуються демократичного стилю виховання. Цей стиль сприяє самостійності, ініціативі та соціальній активності дитини. [60]

Чаусова Ю. виокремила ряд негативних типів дитячо-батьківських відносин, від яких слід утримуватися і уникати [62]. Серед цих ролей виділяються такі:

- гіпопротекція (недостатня участь і прояв інтересу до особистості дитини);
- домінуюча гіперпротекція (надмірне опікунство над дитиною, що переходить адекватні межі, прояви авторитаризму);
- потворна гіперпротекція (надмірне опікунство, яке межує з зайвим лібералізмом та поклонінням перед дитиною);
- культивування хвороби;
- емоційне подавлення і відторгнення;
- жорстоке ставлення;
- підвищена моральна відповідальність;
- суперечливе виховання;
- виховання поза сім'єю. [62]

Також ми бачимо, що при застосуванні різних, часто суперечливих методик і підходів до спілкування батьків з дитиною, а отже, так зване «перескакування» з одного типу дитячо-батьківських відносин на інший (наприклад, з гіперопіки до авторитаризму) також формує у дитини недовіру до батьків і лицемірство. [51]

Для батьків з невротичним типом особистості характерні певні типи дитячо-батьківських відносин, які були класифіковані Седих К. [51, с. 34-36]. Ці типи відносин можна поділити на кілька категорій:

Тип А: «Коректуючі батьки». У цьому випадку будь-які небажані поведінкові прояви дитини жорстоко припиняються батьками.

Тип Б: «Гіперсоціалізуючі батьки». Батьки надмірно концентруються на здоров'ї дитини, її стосунках з однолітками, ставлять високі цілі й вимагають від дитини перебільшених і нереалістичних успіхів у навчанні або майбутній професійній діяльності.

Тип В: «Егоцентричні батьки». Батьки приймають на себе підкорюючу, роль, поєднуючи її з контролюючими та агресивними поведінковими проявами у ситуаціях, коли дитина намагається проявити свою індивідуальність [51].

Ці типи відносин демонструють, як невротичні риси особистості батьків можуть впливати на їхню взаємодію з дітьми, формуючи специфічні моделі поведінки та емоційного сприйняття, які можуть мати довгострокові наслідки для розвитку дітей, а інколи і зумовлювати виникнення девіантної поведінки у дітей.

Таким чином, можна зробити висновок, що дитячо-батьківські стосунки є комплексною організованою комунікацією та управлінням розвитком дитини, де основними внутрішніми складовими є ступінь обмеження та емоційного прийняття дитини батьками, якість і характер образу цих стосунків, який батьки мають у своїй уяві, а також конкретні стилі і методи виховання, спрямовані на формування у дитини певних умінь і передачу соціального та соціокультурного досвіду.

Найбільш конструктивним типом дитячо-батьківських стосунків є той, при якому висока вимогливість поєднується з високим рівнем емоційного прийняття дитини (авторитетний тип). Найбільш травмуючими типами є різні варіації авторитарного, ліберального або індиферентного типів взаємодії батьків з дітьми.

1.2. Девіантна поведінка, її характеристика і детермінанти виникнення

Девіантна поведінка є досить поширеним терміном у сучасному психологічному та соціологічному просторі. Згідно з думкою Кошової І., девіантна поведінка має подвійний характер, відображаючи, з одного боку, протиправний вчинок однієї особистості, що порушує існуючі адміністративно-правові, соціальні та морально-етичні норми суспільства, а з іншого - цілісну поведінку людини, групи або соціальної категорії людей, орієнтовану на деструктивну поведінку щодо суспільства [24, с. 45].

З точки зору психології, як зазначає Бондарчук О., девіантна поведінка є соціально-психологічним і моральним відхиленням у структурі особистості, яке сприяє вибору неправильного, антисоціального зразка для поведінкової моделі. Це виявляється в навколишній дійсності як антигромадська поведінка, завдання фізичної або психологічної шкоди як оточуючим людям, так і джерелу девіантної поведінки [11, 12].

З точки зору медичного підходу до визначення девіантної поведінки, як зазначає Ківенко Н., девіантна поведінка являє собою нервово-психічну патологію пограничного рівня, яка створює сприятливі умови для відхилення в поведінці, прийнятті, засвоєнні та впровадженні в особисте життя існуючих загальноприйнятих норм міжособистісної взаємодії, які при відсутності подібної патології розглядаються як показники психічного здоров'я особистості [23].

Таким чином, досліджуючи визначення девіантної поведінки в трьох наукових дискурсах, можна сформулювати загальне уявлення про девіантну поведінку: це нервово-психічна патологія, прояв психологічної дисгармонії особистості, що виражається в порушенні суспільних норм, руйнуванні соціокультурних і культурно-етичних звичаїв та традицій.

Метою даного вчинку або серії вчинків є свідоме завдання фізичної або психологічної шкоди власній особистості, одній людині, групі людей або ж

суспільству в цілому, що виражається в порушенні адміністративно-правових, соціальних, морально-етичних норм і правил, прийнятих у актуальному для особистості суспільстві. Як видно з цього визначення, ключове протиріччя, закладене в основу девіантної поведінки, полягає у дотриманні соціальної норми або соціальної поведінки.

Кошова І. та Кресан О. виділяють соціальну норму як певний простір для дій і поведінки людини, обмежений допустимою нормою, якою керується більшість людей певного співтовариства при плануванні та реалізації своєї діяльності [25, с. 62]. По суті, люди, які дотримуються рамок соціальної норми, виступають як носії та охоронці основного масиву соціокультурних і суспільно-етичних категорій та норм. У цьому випадку відхиляюча (або девіантна) поведінка буде вважатися такою за наявності певних умов.

Девіантна поведінка є терміном, що описує поведінкові прояви окремих осіб або соціальних груп, які не відповідають нормам суспільної системи. Вона може бути як негативною, так і позитивною, залежно від наслідків, які викликає. [34].

Як зазначає Максимова Н., девіантна поведінка є неправильним вибором особистості щодо певної моделі або стратегії поведінки в навколишньому середовищі [35, с. 37]. Вона виникає тоді, коли особистість не здатна раціонально зіставити свої можливості з поставленою метою, і для досягнення бажаного використовуються методи, які хоч і ефективні, але суперечать існуючим уявленням про норму.

Наприклад, для досягнення фінансового благополуччя існує два вибори стратегій: один з них є соціально прийнятним (добросовісна праця, постійне професійне та особистісне вдосконалення, здобуття цінних соціальних контактів для просування по службі), а інший передбачає схильність індивіда до девіантної поведінки (обман, крадіжка, вбивство, привласнення чужих досягнень). Результат може бути досягнутий в обох випадках; проте наявність дисбалансу в уявленнях людини про свої можливості та бажання

свідчитиме про свідомий вибір на користь поведінки, що порушує більшість існуючих уявлень про моральність і права людини.

Оржеховська В. підкреслює в своєму дослідженні, що ключовим положенням концепції девіантної поведінки є відсутність оптимальної адаптації особистості до умов суспільства [41].

Таким чином девіантна поведінка тісно пов'язана з дезадаптацією особистості в суспільстві: це може бути небажання або нездатність через психологічні характеристики засвоювати цінності суспільства та дотримуватись встановлених правил і норм взаємодії між людьми як у міжособистісному, так і в професійному плані.

Соціалізація та девіантна поведінка є двома взаємопов'язаними процесами, які взаємообумовлюють один одного: при повній соціалізації особистості в суспільстві ймовірність виникнення девіантної поведінки є мінімальною, тоді як при неповній або порушеній соціалізації ризик девіантної поведінки зростає. [42]

Пихтіна Н. підкреслює умовний, відносний характер девіантної поведінки [47]. Соціальна норма та нормативна поведінка залежать від прийнятої в суспільстві актуальної соціокультурної або релігійної парадигми. Наприклад, у часи середньовічної інквізиції протиправними вважалися дії проти віри, і людина, яка вела аморальний спосіб життя, наближалася до категорії девіантних. З іншого боку, спалення відступників на вогнищах інквізиції розглядалося як норма, і катів, а також священнослужителів, які стояли за цим, не сприймали сучасники як осіб з девіантною поведінкою.

На сучасному етапі психологія та соціологія прагнуть до більшої об'єктивності, наділяючи характеристиками девіантної поведінки будь-який вчинок, в результаті якого завдано шкоду оточуючим або самій людині. Таким чином, поняття девіантної поведінки включатиме в себе кримінальну злочинність, різні види аддиктивної поведінки (алкоголізм, наркоманія, азартні ігри), віктимну поведінку та психічні стани, при яких людина не

здатна повністю контролювати свою поведінку, а також різні форми автоагресії - від самопошкодження до суїциду. [3, 7, 12, 16, 17, 18]

Причинами девіантної поведінки можуть бути різноманітні фактори, такі як особливості перших років життя і сімейна обстановка, генетична схильність, біопсихічні причини та соціальні причини, про що пише Журавель Т. [20, с. 54]. Генетичні та біопсихічні причини часто схиляють дітей до успадкування шкідливих звичок від батьків-адиктів. Те ж саме стосується психічних розладів, які можуть передаватися з покоління в покоління.

З соціальної точки зору причиною виникнення девіантної поведінки може бути стан аномії (або руйнування попередніх культурно-соціальних устоїв без їх заміщення альтернативними). [23]

Причинами девіантної поведінки також можуть бути відсутність орієнтації особистості в певних культурних нормах і прийняття як основних тих цінностей, які розглядаються як прийнятні в субкультурі, як зазначає Ліщинська О. [30]. Широко відомі приклади антисоціальної поведінки представників різноманітних молодіжних культур, а також носіїв тюремної субкультури, які, перебуваючи у власному оточенні, не сприймаються як носії девіантної поведінки, але при зіткненні з навколишнім суспільством проявляють усі риси протиправної поведінки. [33]

Другою причиною появи девіантної поведінки є соціальна нерівність, або недостатня кількість матеріальних і фінансових ресурсів, необхідних для нормального функціонування особистості в суспільстві, як зазначає Ц.П. Короленко [27, с. 41]. Соціальна нерівність схиляє людину до девіантної поведінки лише в тому випадку, якщо вона відчуває зовнішній або внутрішній психологічний тиск, визнаючи свою нездатність отримати ті блага і предмети, до яких мають доступ інші представники її суспільства.

Маргіналізація особистості також є однією з причин девіантної поведінки, про що зазначає Сафін О. [50]. Маргіналізація спочатку передбачає руйнування економічних і соціальних зв'язків особистості з

суспільством, а потім глибоке духовне відчуження людини від норм і цінностей навколишнього суспільства. При такому підході відбувається примітивізація побуту людини, її соціального та культурного життя, і, відповідно, при відсутності загальної концепції самоцінності людського життя та його непорушності можливе проявлення девіантної поведінки.

Крім цього, згідно з думкою Д. Уотсона, поняття та характер девіантної поведінки тісно пов'язані з поняттям аддикції. Окрім своїх зовнішніх проявів, які виражаються в наявності того чи іншого пристрасті, ключове положення аддикції полягає в тому, що особистість намагається уникнути внутрішнього дискомфорту, який може виникнути за певних умов [69]. Аддиктивна поведінка характерна для людей із достатнім внутрішнім потенціалом, але без можливостей для його реалізації. Саме тому вони шукають різноманітні способи для вивільнення накопиченої психічної енергії, яка може проявлятися в агресивній поведінці проти суспільства або ж у формі девіантної поведінки. Оцінка будь-якої поведінки передбачає її порівняння з певною нормою.

Нестандартна, така, що відхиляється від норми поведінка, часто називається девіантною. [59] Описуючи класифікацію девіантної поведінки, Христук О. виділяє дві групи:

1. Поведінка, що відхиляється від норми психічного здоров'я, тобто наявність у людини явної або прихованої психопатології; цю групу складають особи: астеніки, шизоїди, епілептоїди та особи з акцентуйованим характером.
2. Поведінка, що відхиляється від морально-етичних норм людського співжиття і проявляється в різних формах соціальної патології – пияцтво, наркоманія, проституція тощо. Це поведінка виражається у формі правопорушень або злочинів [59, с. 67].

Основними суб'єктами девіантної поведінки є особи, які страждають певними формами психічної патології і схильні на цій основі до аморальної поведінки, спроб самопошкодження та самогубств. [58]

Психічні розлади можуть проявлятися у двох формах. Як зазначають Седих К. і Моргун В. до осіб, які можуть проявляти девіантну поведінку, належать акцентуйовані характери, тобто крайні варіанти норми. Люди з яскраво вираженими «важкими» рисами характеру часто стають клієнтами соціально-медичних і правоохоронних служб

Говорячи про девіантну поведінку в психологічному аспекті, Христук О. виділяє такі різновиди [52]:

А. Відчуження – проявляється в тому, що особа, опинившись у конфліктній ситуації, не може самотійно з неї вийти. Щоб уникнути конфлікту, вона повинна розірвати зв'язок між своїм «я» і травмуючим середовищем. Цей розрив створює дистанцію між людиною та оточенням, яка згодом переростає у відчуження.

Б. Деперсоналізація – має місце, коли відчужується саме «я», втрачається відчуття власного тіла, будь-яка діяльність втрачає сенс, емоції притуплюються, а безразличність бере верх у всьому.

В. Депресія – стан афекту з негативним забарвленням. Депресія характеризується сильною тугою, супроводжуваною відчаєм і кризою духу. У стані депресії час ніби сповільнюється, виникає швидка втома, знижується працездатність. З'являються думки про власну нікчемність, можливі спроби самогубства. Депресія може проявлятися в різних формах.

Таким чином, девіантна поведінка може бути пов'язана з психічними розладами та різними формами психологічного дискомфорту. Важливо враховувати ці аспекти при оцінці та лікуванні таких проявів.

Парфанович І. описує фізичний дефект, що виникає в період статевого дозрівання, переважно у дівчат. Ці переживання, як правило, пов'язані з зовнішністю і можуть варіюватися від веснянок до повноти або худорлявості ніг, талії тощо. Іноді незадоволення своїм тілом досягає рівня параної, і молоді люди стають озлобленими та нещасними. [42]

Інтерес молоді до проблем буття є цілком нормальним явищем. Однак у деяких молодих людей цей інтерес набуває спотворених форм: вигадуються

загальні закони світобудови, розробляються плани перебудови світу. Часто їх захоплюють такі таємничі науки, як парапсихологія, окультні науки, а також контакти з НЛО.

Учбові неврози або фобії проявляються в стійкому небажанні відвідувати школу, коледж чи інститут. Невроз виявляється в конфліктних стосунках з викладачами та однокласниками, в небажанні заглиблюватися в окремі навчальні предмети або всі предмети одночасно. Особливо часто неврозами страждають школярі. [44, 45].

Складність розпізнавання юнацьких патологій полягає в їх прихованому прояві, і більшість із них стосується нормальних молодих людей. Негативні умови життя та виховання в сім'ї, проблеми оволодіння знаннями та пов'язані з цим невдачі в навчанні, нездатність будувати взаємини з оточуючими та виникаючі на цій основі конфлікти, різні психофізичні відхилення в стані здоров'я зазвичай призводять до кризи духу та втрати сенсу існування.

Таким чином, ми визначили, що девіантна поведінка є явищем існуючого нервово-психічного дисбалансу, ключовим результатом якого є завдання шкоди собі або оточуючим через порушення існуючих правових і соціокультурних норм. Причинами такої поведінки є незадоволеність особистості умовами свого життя, сформованими звичками та способами досягнення бажаного, а також низький рівень соціалізації до навколишніх умов. Виходячи з цього, девіантна поведінка може виникнути як у людини з психічними захворюваннями, так і у особи з збереженою психоемоційною сферою.

1.3. Вплив стилю дитячо-батьківського відношення на виникнення девіацій у дітей підліткового віку

Сім'я на сьогоднішній день є основним інститутом виховання: те, що людина набуває в ранні роки в сім'ї, вона зберігає протягом усього життя,

оскільки саме в ній проводить своє дитинство. Позитивний вплив сім'ї полягає у великій любові та турботі, але водночас ніхто не може завдати більшої шкоди у вихованні дітей, ніж батьківська сім'я. Дитина вбирає в себе зразки поведінки дорослих і переносить їх на оточуючих.

Слід зазначити, що сім'я є унікальним соціумом. У ній ми проводимо найважливішу та найкращу частину нашого життя. Саме в сім'ї найбільш реально можна створити сприятливу атмосферу, пронизану духом обережного, дбайливого ставлення один до одного, до дітей та інших членів родини.

Виділяють чотири види відносин у сім'ї:

- психофізіологічні – відносини біологічного родства та статевої задоволеності;

- психологічні – передбачають довіру, відкритість, взаємну моральну та емоційну підтримку, турботу один про одного;

- соціальні – відносини включають матеріальну залежність у сім'ї, розподіл ролей, а також статусні відносини: підпорядкування, авторитет, керівництво;

- культурні – це внутрішньо сімейні відносини особливого роду, обумовлені звичаями та традиціями, що склалися в умовах культури, в якій ця сім'я виникла і існує. [1, с. 172]

Ця складна система зв'язків проявляється у сімейному вихованні. Частими причинами аномалій у вихованні дітей є регулярні порушення батьками етичних норм внутрішньо сімейних взаємин, відсутність поваги, захисту, психологічної підтримки, взаємної довіри, турботи та уваги.

Сьогодні вітчизняна та зарубіжна література одностайно стверджує, що першим суб'єктом виховання людини є сім'я, яка відіграє провідну роль у формуванні особистості. Саме в сім'ї закладаються всі базові якості дитини, формуються її світогляд, переконання, ставлення до навколишнього світу, праці, інших людей і до самої себе (Анопрієнко О. В., Афанасьєва В.В., Бесєдін А. А., Заріцький О. М., Мураненко К. Ю. та ін.). Ураховуючи

значущість сім'ї, можна стверджувати, що вона також суттєво впливає на розвиток девіантної поведінки підлітка (прямо чи опосередковано). У сім'ї можуть спостерігатися різного роду відхилення, які впливають на особистість.

У переважній більшості досліджень вітчизняних учених, таких як Бесєдін А., Заріцький О., Мураненко К., присвячених вивченню особливостей сімейного виховання, підкреслюється системний характер впливу сім'ї, сімейних відносин і стилю сімейного виховання на поведінку дитини. [8, 9, 21, 38]

Негативні зразки поведінки батьків та сім'ї в цілому є факторами ризику наркотизації, алкоголізації та інших девіацій підлітків. Невпинно зростає кількість неблагополучних сімей, які не виконують свої функції виховання. У таких родинах переважають несприятливі психолого-педагогічні та соціальні умови (жорстоке поводження з дітьми, педагогічна некомпетентність, самоусунення батьків від виховного процесу, відносини, що характеризуються як емоційно-конфліктні, асоціальний і аморальний спосіб життя тощо), а також мають місце факти деструктивних відносин усередині сім'ї. Все це порушує процес засвоєння підлітком сімейної соціалізації та призводить до різноманітних особистісних і соціальних порушень, що значно підвищує ризик відхилення в поведінці. [1, 38]

Однією з основ кризи в духовно-моральній сфері сучасного суспільства, а також наслідком морально-етичної девіації дітей, є порушення традиційних основ сім'ї. Деформація торкнулася також середовища сімейного виховання: зникло розуміння традиційного сімейного виховання як праці та зусиль, батьківської любові, спрямованої на встановлення духовного спілкування з дітьми.

В умовах відсутності навичок спільного проживання подій сімейного життя з дитиною значна частина матерів і батьків намагається компенсувати відсутність спілкування матеріальними дарами, комп'ютерною та іншою технікою, позбавляючи дітей живого участі та підтримки. [15, 23, 46, 54] Це

призводить до переривання наступності сімейної педагогіки: батьки виявляють вражаючу некомпетентність у питаннях пріоритетів виховання та розвитку в різні періоди дорослішання, не мають елементарного уявлення про закономірності розвитку духовно-морального світу дітей. Втрата усталених моральних орієнтирів у батьків призводить до того, що сім'я стає неспроможною подолати підліткові кризи.

Наслідками девіантної поведінки як прояву сімейної кризи є численні проблеми виховання: високий відсоток дітей з відхиленнями від норми у стані здоров'я, емоційно-вольовому розвитку і поведінці. Більшість проблем є наслідком порушення внутрішньо сімейних дитячо-батьківських та подружніх відносин. Порушуються процеси формування моральної основи: у маленьких дітей виникають значні викривлення в засвоєнні моральних еталонів; школярі не оволодівають навичками скоординованої поведінки відповідно до прийнятої системи моральних орієнтирів і правил. [57]

У середовищі молоді панує культ агресивної сили та домінування матеріальних цінностей над духовними. У деяких представників сучасного покоління дітей не сформовано почуття відповідальності перед своєю сім'єю, суспільством, нацією та державою в цілому. Внаслідок духовного і психологічного вакууму у сімейних відносинах діти і підлітки страждають від проживання в домі батьків, замінюючи сім'ю компаніями однолітків. [13, 14]

Гайдамашко І. виділяє такі типи неправильного виховання, які можуть призвести до девіацій у підлітковому віці: гіпопротекція, спотворююча гіперпротекція, домінуюча гіперпротекція, підвищена моральна відповідальність, умови жорстоких взаємин, емоційне відторгнення та суперечливе виховання. [14]

Складні обставини життя, неправильне виховання в сім'ї, низький культурний і освітній рівень оточуючих впливають на багатьох, але далеко не всі діти та підлітки, які живуть у таких умовах, стають девіантними особистостями. [13] У формуванні девіантної поведінки підлітків внаслідок

впливу внутрішніх і зовнішніх факторів важливим є схильність особистості до внутрішнього сприйняття свого відхилення в поведінці, що, в свою чергу, залежить від психологічних особливостей неповнолітнього. Вважається, що в девіаціях підлітків яскраво проявляються такі риси: низький рівень стимуляції; імпульсивний характер реакції на фруструючу ситуацію; висока афективна зарядженість поведінкових реакцій; короткочасність реакцій з критичним виходом; високий рівень готовності до девіантних дій; недиференційована спрямованість реагування.

Підліткам з «групи ризику» притаманні такі особливості: дефектність ціннісної системи, особливо в області цілей і сенсу життя; висока тривожність та агресивність; неадекватна самооцінка; імпульсивність; дратівливість; вибуховість; конфліктність. Це ускладнює їх спілкування з оточуючими та створює значні труднощі під час виховання. Проблеми у взаєминах з дорослими пов'язані з їхньою поведінкою: негативізм, байдужість до оцінки успіхів, впертість. Все найцікавіше відбувається поза школою. [22]

Акцентуації характеру, які найчастіше проявляються у підлітків «групи ризику», включають: гіпертимність, ригідність, емоційну демонстративність, збудливість. Ці характеристики суттєво ускладнюють адаптацію підлітків у соціумі та можуть стати каталізаторами для розвитку девіантної поведінки.

Вищезазначені дослідження свідчать про те, що одним із факторів, які обумовлюють формування та розвиток аддикцій, є відносини в межах сім'ї. Специфіка, принципи та типи відносин між дітьми і їхніми батьками, стиль сімейного виховання тощо - це важливі фактори, що визначають асоціальну та девіантну поведінку дитини. Водночас різні форми девіантної та аддиктивної поведінки характерні не лише для неповнолітніх, які виховуються в несприятливих соціально-середовищних умовах, але й для дітей та підлітків з так званих «благополучних» сімей.

Походження відхилень від норми в поведінці визначають такі різноманітні, але взаємопов'язані фактори, як: індивідуальний, що діє на рівні

психобіологічних передумов; соціальний, який визначається соціально-економічними умовами розвитку суспільства; психолого-педагогічний, що проявляється в дефектах сімейного та шкільного виховання; соціально-психологічний, який розкриває несприятливі особливості взаємодії особистості з найближчим оточенням у сім'ї, на вулиці та в навчально-виховному колективі, тобто порушення соціалізації.

Факторами підвищеного ризику стають: девіації в межах сім'ї, рання девіантна активність самого індивіда, приєднання до девіантної групи, відсутність навичок психічної саморегуляції тощо. [20]

Таким чином, можна стверджувати, що сімейні відносини мають вирішальне значення для формування аддиктивної поведінки у дітей та підлітків. Важливо враховувати ці фактори при розробці програм профілактики девіантної поведінки та створенні умов для здорового розвитку молоді в суспільстві

Висновки до першого розділу

Дитячо-батьківські стосунки - це комплексна організована комунікація та управління розвитком дитини, де основними внутрішніми складовими є ступінь обмеження та емоційного прийняття дитини батьками, якість і характер образу, який батьки мають у своїй уяві, а також конкретні стилі і методи виховання, спрямовані на формування у дитини певних умінь і передачу соціального та соціокультурного досвіду. Найбільш конструктивним типом дитячо-батьківських стосунків є той, при якому висока вимогливість поєднується з високим рівнем емоційного прийняття дитини. Найбільш травмуючими типами є різні варіації авторитарного, ліберального або індіферентного стилів.

Девіантна поведінка являє собою явище існуючого нервово-психічного дисбалансу, ключовим результатом якого є завдання шкоди собі або оточуючим через порушення існуючих правових і соціокультурних норм. Причинами такої поведінки є незадоволеність особистості умовами свого

життя, сформованими звичками та способами досягнення бажаного, а також низький рівень соціалізації до навколишніх умов. Виходячи з цього, девіантна поведінка може виникнути як у людини з психічними захворюваннями, так і у особи зі збереженою психоемоційною сферою.

У сучасній науці існують розрізнені та суперечливі підходи до визначення взаємозв'язку між схильністю особистості до вчинення злочинів і характером дитячо-батьківських стосунків. Зарубіжна психологія розглядає «бунт» підлітка як природний процес, внаслідок якого підліток стає особистістю та звільняється від надмірної батьківської опіки. З іншого боку, вітчизняна психологія визначає, що надмірна дистанція дитини від батьків не веде до конструктивної автономії, а до девіації, оскільки дитина, позбавлена батьківського контролю, стикається з труднощами в саморегуляції своєї поведінки в суспільстві відповідно до існуючих законів і норм соціальної поведінки. Єдиним аспектом, в якому думки дослідників сходяться, є негативний вплив деструктивних дитячо-батьківських стосунків на схильність особистості до девіантної поведінки.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ У СІМ'ЯХ, ЯКІ МАЮТЬ ДІТЕЙ-ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

2.1. Загальні питання організації і проведення експерименту: мета, завдання дослідження, характеристика вибірки, опис діагностичного інструментарію.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити роль батьківсько-дитячих стосунків у формуванні девіантної поведінки підлітків.

Відповідно до мети були визначені наступні завдання емпіричного дослідження:

1. Підібрати комплекс психодіагностичних методик і емпірично вивчити особливості стосунків у системі «батьки – діти-підлітки» та прояви девіацій у дітей підліткового віку, встановити зв'язки між досліджуваними показниками;

2. Розробити авторську програму психолого-педагогічного супроводу родини, яка виховує дитину - підлітка з девіантною поведінкою і визначити її ефективність;

Об'єкт дослідження – стосунки між батьками та підлітками.

Предмет дослідження – особливості впливу дитячо-батьківських стосунків на розвиток девіантної поведінки підлітків.

Під час виконання дослідження використовувалися наступні емпіричні методи: анкетування, тестування, бесіда, констатувальний та формувальний експеримент.

Отримані фактичні дані в результаті емпіричного дослідження підлягали кількісному і якісному аналізу. Були зроблені висновки та наукові узагальнення.

Під час проведення експериментального дослідження використовувались такі конкретні психологічні методики: була розроблена авторська анкета, націлена на виявлення психологічних проблем сімей, які виховують девіантних підлітків. (Додаток А).

Також використовувався тест батьківських стосунків (методика А.Я. Варги, В.В. Століна) (Додаток Б) та методика PARI (Е.С. Шефер, Р.К. Белл).

Експериментальною базою дослідження виступила Спеціалізована загальноосвітня школа №86 міста Одеса, дослідження проводилося з урахуванням спеціалізованого внутрішньо шкільного обліку. У дослідженні взяли участь 15 сімей (15 жінок та 8 чоловіків), які виховують девіантного підлітка. Важливо, що у дослідженні брали участь і підлітки, оскільки вони перебувають на внутрішньо шкільному обліку.

Дослідницько-експериментальна робота виконувалася в рамках роботи психологічного гуртка «ORDO AMORIS».

Наше дослідження проходило в три етапи.

Перший етап – підбір методів дослідження та психодіагностичного інструментарію.

Другий етап – збір фактичних даних, їх аналіз та інтерпретація. Так, зокрема, визначалися особливості обізнаності батьків дітей підліткового віку, про психологічні особливості означеного вікового періоду та роль сім'ї й дитячо-батьківських стосунків у вихованні дітей і виникненні девіацій.

Третій етап – розробка, апробація та аналіз авторської програми супроводу сім'ї девіантного підлітка.

Стисло опишемо використаний інструментарій.

Анкета для батьків була розроблена нами для отримання даних щодо рівня обізнаності батьків та матерів дітей-підлітків, які мають девіантну поведінку, про роль батьківсько-дитячих стосунків і типів виховання у формуванні поведінкових проявів дітей.

Після проведення опитування дані були оброблені за допомогою статистичних методів. В роботі представлено кількісний і якісний аналіз фактичних даних.

Тест батьківських стосунків (методика А.Я. Варги, В.В. Століна), є психодіагностичним інструментом, призначеним для виявлення батьківського ставлення до дітей. Дана методика дозволяє дослідити емоційні та поведінкові аспекти взаємодії батьків з їхніми дітьми, а також визначити провідний стиль виховання, що може вплинути на формування особистості дитини.

Структура тесту:

Тест складається з ряду тверджень, на які респонденти повинні відповісти «так» або «ні». Кожне підтвердження відображає певні аспекти батьківського ставлення, які потім підлягають аналізу за кількома шкалами:

Прийняття-відштовхування. Ця шкала оцінює інтегральне емоційне ставлення батьків до дитини. Вона включає питання, що стосуються прийняття індивідуальності дитини та її успіхів. На одному полюсі шкали батьки приймають і поважають індивідуальність дитини, схвалюють її інтереси та плани, виконують з нею багато часу. На протилежному полюсі батьки можуть відчувати злість і роздратування, вважаючи дитину невдахою або неприйнятною до життя. Це ставлення може негативно вплинути на самооцінку дитини та її соціалізацію

Кооперація. Вимірює рівень співпраці між батьками та дітьми. Батьки, які мають високі показники за цією шкалою, активно підтримують ініціативи дітей, цікавляться їхніми планами та прагнуть допомогти в їх реалізації. Вони визнають і цінують інтелектуальну та творчу здатність своїх дітей, що сприяє розвитку довіри та партнерських стосунків. Тут оцінюється бажання батьків підтримувати ініціативи дітей та їхню самостійність.

Симбіоз. Ця шкала показує ступінь емоційного співвідношення між батьками і дітьми. Батьки з високими показниками за цією шкалою вважають себе єдиним цілим з дитиною, хочуть задовольнити всі її потреби і захистити

від труднощів життя. Однак така важка опіка може призвести до труднощів у формуванні самостійності у дитини, оскільки батьки можуть не надавати їй можливості для автономії. Отже, ця шкала вимірює, наскільки батьки прагнуть задовольнити всі потреби своїх дітей.

Авторитарна гіперсоціалізація. Ця шкала оцінює авторитарний стиль виховання, при якому батьки вимагають беззастережного послуху від дитини. Високі показники за цією шкалою свідчать про те, що батьки контролюють поведінку дітей, суворо карають за прояв свавілля і хочуть нав'язати свою волю. Це може призвести до формування у дитини негативного ставлення до авторитетів і проблем у соціалізації

«Маленький невдаха». Ця шкала показує негативне сприйняття дитини з боку батьків. Батьки можуть вважати свою дитину менш впевненою або неспроможною досягти успіху в житті. Вони часто не довіряють свого дитини і можуть намагатися захистити її від труднощів життя, що веде до значного контролю і обмеження самостійності дитини.

Перед початком анкетування важливо пояснити респондентам мету дослідження та забезпечити конфіденційність їхніх відповідей.

Респонденти заповнюють анкету самостійно, відповідаючи на питання у формі «так» або «ні». Час заповнення анкети не обмежений, щоб забезпечити ретельність відповідей.

Після збору результатів опитування вони підлягають статистичному аналізу для визначення середніх значень за означеними шкалами з метою виявлення тенденцій у батьківському ставленні.

Інтерпретація результатів. Отримані дані аналізуються з виділенням зв'язків між стилями виховання та поведінковими проявами дітей, що може допомогти у розробці рекомендацій для вдосконалення батьківських практик.

Методика А.Я. Варги та В.В. Століна є цінним інструментом для психологічного дослідження дитячо-батьківських стосунків і може бути корисною для виявлення проблем у вихованні дітей з девіантною поведінкою. Використання цього тесту дозволяє не тільки оцінити поточний

стан взаємодії між батьками і дітьми, але й розробити рекомендації для покращення цих стосунків у майбутньому.

Методика PARI (Шефер Є.С. та Белл Р.К, адаптація Т.В. Нещерет).

Ця методика була розроблена американськими психологами Є.С. Шефером та Р.К. Беллом для вивчення батьківських установ щодо різних аспектів сімейного життя, зокрема стосунків між батьками і дітьми. Адаптація цієї методики в Україні була здійснена Т.В. Нещерет, що дозволило адаптувати інструмент до культурних та соціальних особливостей українського контексту. Методика PARI є інструментом для дослідження батьківських установок, але не дозволяє отримати детальну інформацію про емоційні та поведінкові аспекти виховання.

Опитувальник PARI складається зі 115 тверджень, які охоплюють 23 шкали, що стосуються різних аспектів батьківського ставлення. З них 8 шкал описують ставлення до сімейної ролі, а 15 шкал - батьківсько-дитячі стосунки. Ці 15 шкал розподіляються на три групи:

Оптимальний емоційний контакт. Вимірює рівень емоційної близькості та взаєморозуміння між батьками і дітьми.

Зайва емоційна дистанція. Оцінює відчуженість і недостатню емоційну підтримку з боку батьків.

Зайва концентрації у дитини. Вимірює сильну опіку та контроль з боку батьків, що може призвести до обмеження автономії дитини.

Кожна шкала містить по 5 тверджень, що дозволяє детально оцінити різні аспекти батьківського ставлення.

Проведення тесту PARI включає кілька етапів:

Підготовка. Перед початком тестування респондентам необхідно пояснити мету дослідження, а також забезпечити конфіденційність їхніх відповідей. Важливо створити комфортну атмосферу для відкритого висловлення думок.

Заповнення анкети. Респонденти заповнюють анкету самостійно, оцінюючи кожне підтвердження за чотирибальною шкалою:

А – повністю згоден

а – майже згоден

б – частково не згоден

Б – повністю незгоден

Час на заповнення анкети не обмежений, щоб респонденти могли повністю обдумати свої відповіді.

Обробка даних. Після збору результатів опитування підлягають статистичному аналізу. Кожна шкала оцінюється за сумою балів, де максимальна вираженість ознаки становить 20 балів, а мінімальна - 5 балів. Високі оцінки (18-20) свідчать про позитивні установки, потім як низькі (5-8) вказують на проблеми у стосунках.

Інтерпретація результатів. Отримані дані аналізуються для виявлення зв'язків між стилями виховання та поведінковими проявами дітей. Це дозволяє сформулювати рекомендації для покращення батьківських практик.

Методика PARI є цінним інструментом для дослідження батьківських установок і їх впливу на розвиток дітей. Завдяки детальному аналізу різних аспектів батьківського ставлення, методика дозволяє визначити проблеми у вихованні та розробити рекомендації для покращення стосунків у сім'ї. Використання цього тесту може бути корисним для практичних психологів, соціальних працівників та педагогів у їхній діяльності з родиною.

2.2. Аналіз фактичних даних

Анкетування батьків, які виховують підлітків з девіантною поведінкою, дало можливість сформулювати кілька важливих висновків. Переважна більшість респондентів показала на позитивні риси своїх дітей, а також висловила непокоєння щодо можливого впливу небезпечного оточення на їх розвиток. Водночас, результати свідчать про наявність проблем у сімейному спілкуванні та про те, що стосунки між батьками і дітьми часто

характеризуються непокорою з боку підлітків, що може бути зумовлено факторами виховання.

Результати анкетування.

В одному із ключових питань опитування було визначено форми поведінки, які респонденти вважають відхиленнями від соціальних норм. Відповіді показали, що найбільш поширеними формами девіантної поведінки серед підлітків є:

Втеча з дому – 85%

Непокора – 85%

Вживання наркотичних речовин – 90%

Ці результати свідчать про високий рівень тривоги батьків щодо безпеки їх дітей та вказують на серйозні проблеми у вихованні, які можуть вимагати термінового втручання.

Високі показники втечі з дому та вживання наркотичних речовин свідчать про те, що підлітки можуть шукати вихід із сімейних конфліктів або емоційної ізоляції через небезпечні та деструктивні способи. Це також вказує на недостатню підтримку з боку батьків у вирішенні проблеми, з якими стикаються їхні діти. Непокора, як одна з основних форм поведінки, може бути наслідком недостатнього емоційного контакту між батьками і дітьми, а також є довірчих стосунків.

Таким чином, результати опитування підкреслюють, що необхідні зміни підходів до виховання та покращення комунікації між батьками та дітьми. Важливо звернути увагу на розвиток довірливих стосунків у родині та створення підтримуючого середовища, яке сприяє здоровій соціалізації підлітків і запобігає проявам девіантної поведінки.

Наочно результати тестування представлені на Рис.2.1

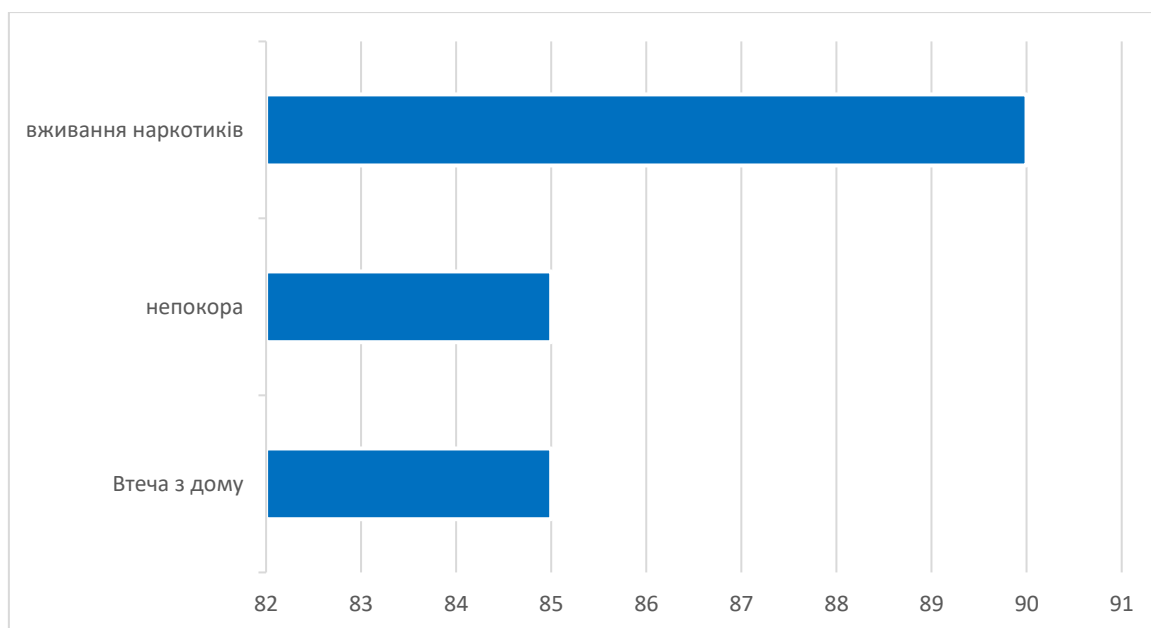

Рис. 2.1. Найпопулярніші форми відхиляючої поведінки

У рамках анкетування батьків було поставлено питання про те, як їхні діти зазвичай використовують вільний час, що не пов'язаний з навчанням. Відповіді респондентів дали певні тенденції у проведенні вільного часу підлітками, які заслуговують на увагу.

Згідно з отриманими даними, найбільш розширеними видами діяльності, якими займаються підлітки у свій вільний час, є:

Спілкування в соціальних мережах – 100%

Гра в комп'ютерні ігри – 100%

Прослуховування музики – 67%

Високий відсоток (100%) респондентів, які зазначили спілкування своїх дітей у соціальних мережах та участь у комп'ютерних іграх, вказує на те, що ці бачать основні сталі форми проведення вільного часу для підлітків. Це може бути пов'язано з доступністю технологій та популяризацією цифрових платформ серед молоді. Результати аналізу представлені на Рис.2.2.

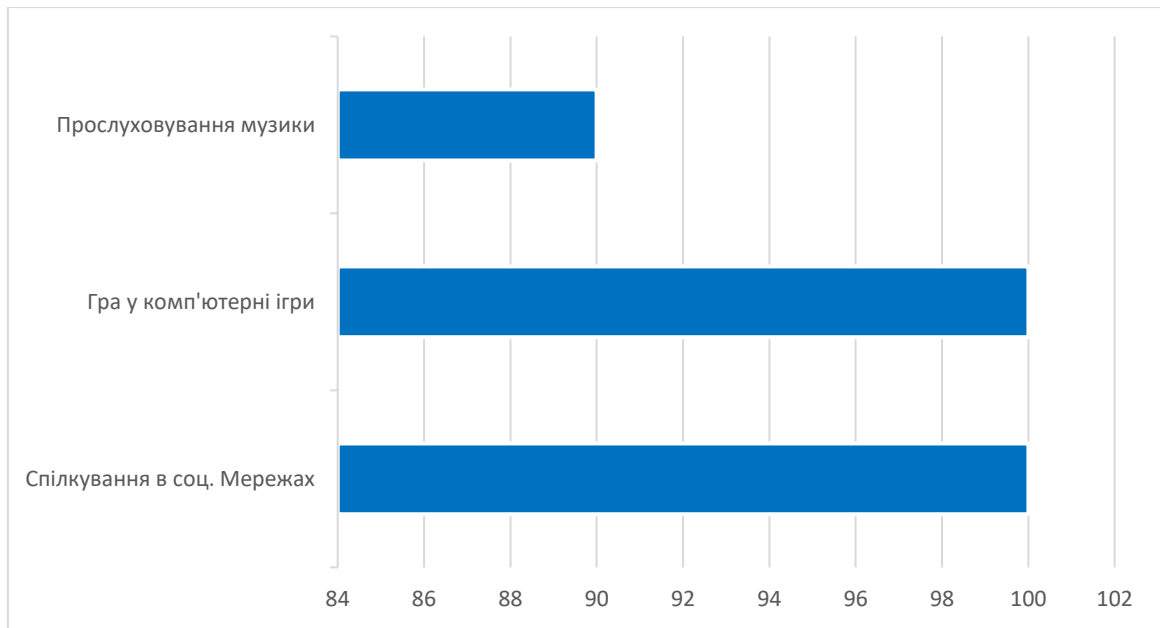

Рис.2.2. Аналіз особливостей проведення вільного часу підлітками

Спілкування в соціальних мережах може мати як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, це надає можливість підліткам підтримувати зв'язки з однолітками та отримувати соціальну підтримку. З іншого боку, посилене використання соціальних мереж може призвести до ізоляції від реального світу та зниження міжособистісних комунікацій.

Гра в комп'ютерні ігри також є одним з аспектів життя сучасних підлітків. Хоча деякі ігри можуть розвинути стратегічне мислення та командну роботу, існує ризик розвитку залежностей від ігор та зниження фізичної активності.

Прослуховування музики (67%) є ще одним поширеним заняттям серед підлітків, яке може служити формою самовираження та емоційної розрядки. Однак важливо зазначити, що зміст музики також може по-особливому впливати на психоемоційний стан молоді.

Отже, результати свідчать про потреби батьківського контролю та активної участі у формуванні здорових звичок проведення вільного часу у дітей. Важливо заохочувати різноманітність діяльності, включаючи фізичну активність та творчі заняття, щоб забезпечити всебічний розвиток підлітків і

запобігти можливим негативним наслідкам значного використання технологій.

У рамках анкетування батьків було поставлено питання про їх побоювання щодо можливості того, що їхні діти можуть потрапити до поганої компанії. Результати виявили значущу тривогу серед респондентів з цього приводу.

Згідно з отриманими даними, 85% батьків висловили непокоєння щодо того, що їхні діти можуть опинитися в оточенні негативних впливів. 18% - вважають, що така ситуація є малоімовірною.

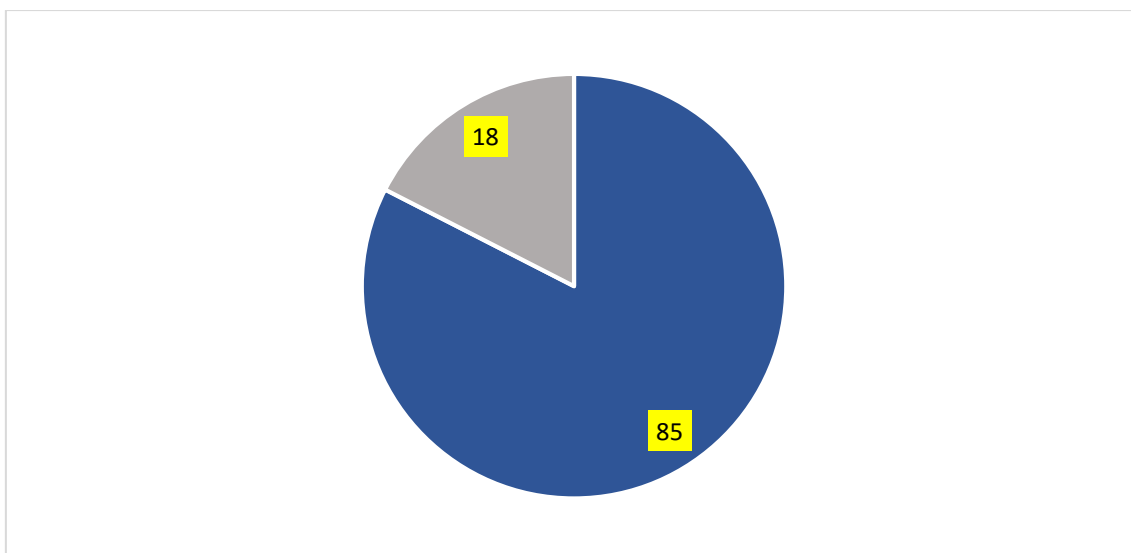
Високий відсоток батьків, які висловлюють побоювання щодо впливу поганої компанії на своїх дітей, глибоко усвідомлюють ризики, пов'язані із соціальним оточенням підлітків. Це може бути зумовлено як особистим досвідом батьків, так і загальною суспільною стурбованістю щодо проблеми девіантної поведінки серед молоді.

Побоювання батьків може бути наслідком спостереження за змінами в поведінці своїх дітей або інформацією про негативні явища у суспільстві. Вони можуть відчувати безпорадність у контролі за соціальними контактами своїх дітей, особливо в умовах, коли підлітки прагнуть до автономії та незалежності.

Це підкреслює важливість відкритого спілкування між батьками і дітьми. Батькам слід активно обговорювати теми дружби та соціальних зв'язків, а також навчати дітей критично оцінювати своє оточення. Це може допомогти зменшити ризики потрапляння до негативних компаній і сприяти формуванню здорових соціальних зв'язків.

Таким чином, результати опитування вказують на потреби програм, що підтримуються для батьків, які швидше за все ефективніше взаємодіють зі своїми дітьми та зміцнюють довірчі стосунки, що в свою чергу може зменшити ймовірність виникнення девіантної поведінки у підлітків.

Результати опитування батьків наочно представлено на Діаграмі 2.1

Діаграма 2.1. Оцінка побоювання батьків щодо залучення дітей-підлітків до асоціальних груп

В рамках проведення анкетування було поставлено питання про наявність порозуміння між батьками та їхніми підлітками в сім'ї. Результати виявили тривожну тенденцію, що свідчить про серйозні проблеми у взаємодії між поколіннями.

Згідно з отриманими даними, лише 22% батьків сказали на те, що в їхніх сім'ях існує розуміння між ними та підлітками. Натомість 71% респондентів підкреслили, що розуміння відсутнє.

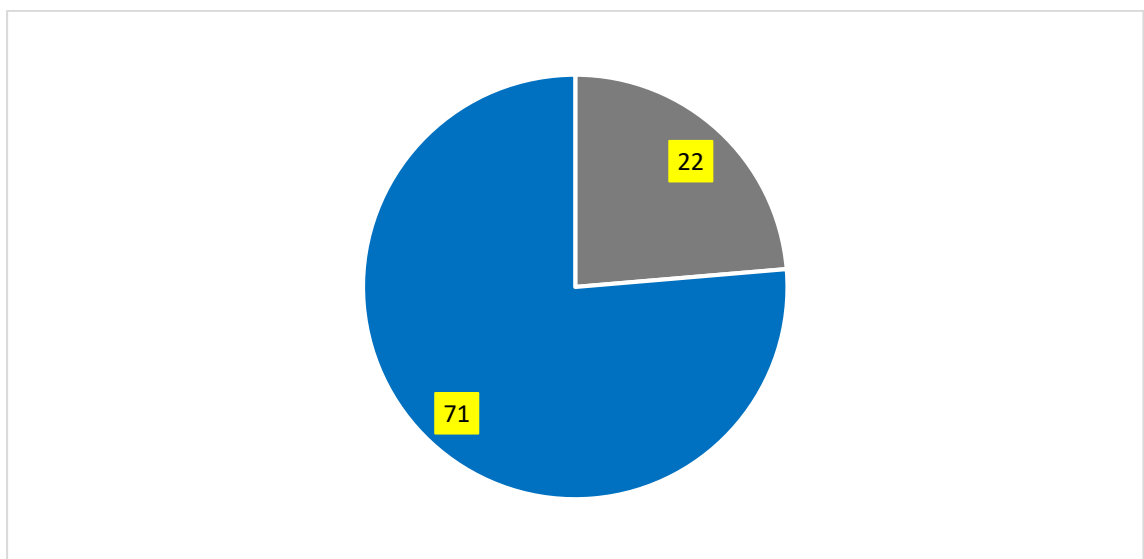
Ці результати свідчать про значний розрив у сприйнятті стосунків між батьками і дітьми. Високий відсоток батьків, які не відчувають розуміння зі своїми підлітками, може бути наслідком різних факторів, у тому числі змін у соціальних нормах, культурних цінностях та комунікаційних стилях.

Відсутність розуміння може призвести до конфліктів, непорозумінь і загострення проблем у сімейному житті. Це також може негативно впливати на емоційний стан підлітків і їхню самооцінку, оскільки діти часто потребують підтримки та розуміння з боку батьків у періоді особистісних змін.

Ці результати підкреслюють важливість розвитку ефективних комунікаційних стратегій у країні. Батькам слід приділяти більше уваги

відкритим розмовам з дітей, активному слуханню та спробам зрозуміти свої потреби і переживання. Встановлення довірчих стосунків може суттєво покращити атмосферу в сім'ї та сприяти формуванню здорових стосунків.

Отже, виявлене низьке розуміння між батьками і підлітками є серйозним сигналом для проведення заходів, спрямованих на покращення комунікації в країні. Це може включати тренінги для батьків, консультації з психологами або участь у групах підтримки, які потім родинам знайдуть спільну мову і зміцнять свої стосунки.

Діаграма 2.2. Оцінка рівня порозуміння батьків з дітьми-підлітками

У рамках опитування батьків було поставлено питання про характер спілкування з підлітками в їхніх сім'ях, що дозволяє визначити різні аспекти взаємодії між поколіннями. Респонденти мали можливість вибрати лише один варіант відповіді, що дозволило чітко визначення основних тенденцій у спілкуванні.

Згідно з отриманими даними, результати були розподілені наступним чином:

Конфліктні стосунки – 35%

Відсутність спілкування – 25%

Довірчі стосунки – 10%

Неоднозначні стосунки – 10%

Рівні стосунки – 10%

Отримані результати свідчать про наявність серйозних проблем у спілкуванні між батьками і підлітками. Значний відсоток (35%) батьків вказує на конфліктний характер взаємодії, що може бути наслідком різних факторів, таких як відмінності в цінностях, стилях виховання та комунікаційних підходах. Конфлікти можуть призвести до емоційної напруги в родині та зниження стосунків.

Крім того, 25% батьків повідомили про спілкування як таке. Це може свідчити про емоційну дистанцію між поколіннями або про небажання обговорювати важливі питання, що також негативно впливають на розвиток довірчих стосунків.

Лише 10% респондентів зазначили, що їхнє спілкування з дітьми є довірчим, а ще 10% охарактеризували його як неоднозначне або рівне. Ці засоби підкреслюють необхідність активізації комунікації в родині та створення умов для відкритих і конструктивних діалогів.

Важливо зазначити, що здорове спілкування є ключовим фактором у формуванні позитивних стосунків між батьками і дітьми. Для покращення зовнішнього вигляду батьків слід розвивати навички активного слухання, підтримувати відкритість у спілкуванні та прагнути до розуміння потреб і переживання своїх дітей.

Отже, результати опитування вказують на актуальну потребу у проведених заходах, спрямованих на покращення комунікації батьків з підлітками. Це може включати тренінги для батьків, консультації з викладачами або участь у групах підтримки, які повертаються родинам налагодити ефективну взаємодію та зміцнити свої стосунки.

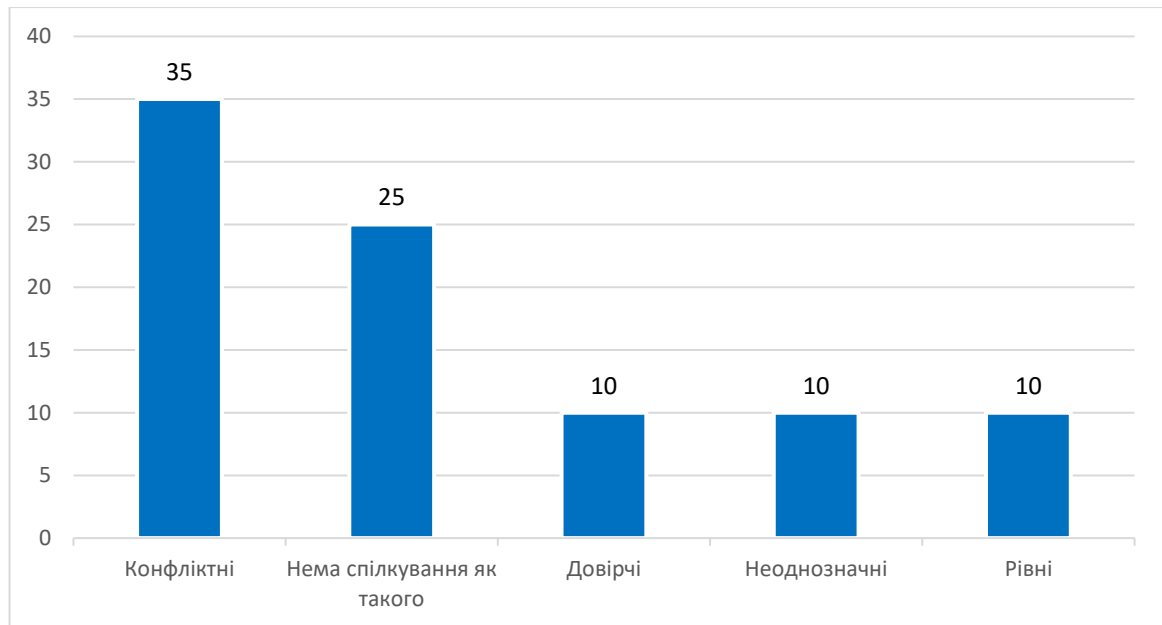

Рис.2.3. Показники особливостей спілкування батьків з дітьми-підлітками

У рамках анкетування батьків було поставлено питання про те, хто, на їх думку, несе відповідальність за стосунки в сім'ї. Результати показали різні погляди респондентів на цю важливу тему. Згідно з отриманими даними, відповідальність за стосунки в сім'ї розподілялася наступним чином:

- Матір – 35%
- Дитина (підліток) – 20%
- Усі члени сім'ї – 15%

Результати свідчать про те, що більшість батьків (35%) складають основну відповідальність за стосунки в сім'ї на матір. Це може бути зумовлено традиційними уявленнями про роль матері в родині як основного вихователя та емоційного підтримувача. Такий підхід може створити додатковий тягар для матерів, які часто відчують відповідальність не лише за виховання дітей, але й за загальний клімат у родині.

Відповідальність, закладена на дитину-підлітка (20%), може свідчити про усвідомлення батьками того, що підлітки також залишають важливу роль у формуванні стосунків. Це може бути позитивним знаком, потім вказує на готовність батьків визнавати автономію своїх дітей і їх внесок у сімейну динаміку.

Більше 15% респондентів вважають, що відповідальність за стосунки в сім'ї лежить на всіх членах родини. Це можна свідчити про недостатнє усвідомлення того, що здорові стосунки є результатом спільних зусиль усіх учасників сімейної системи.

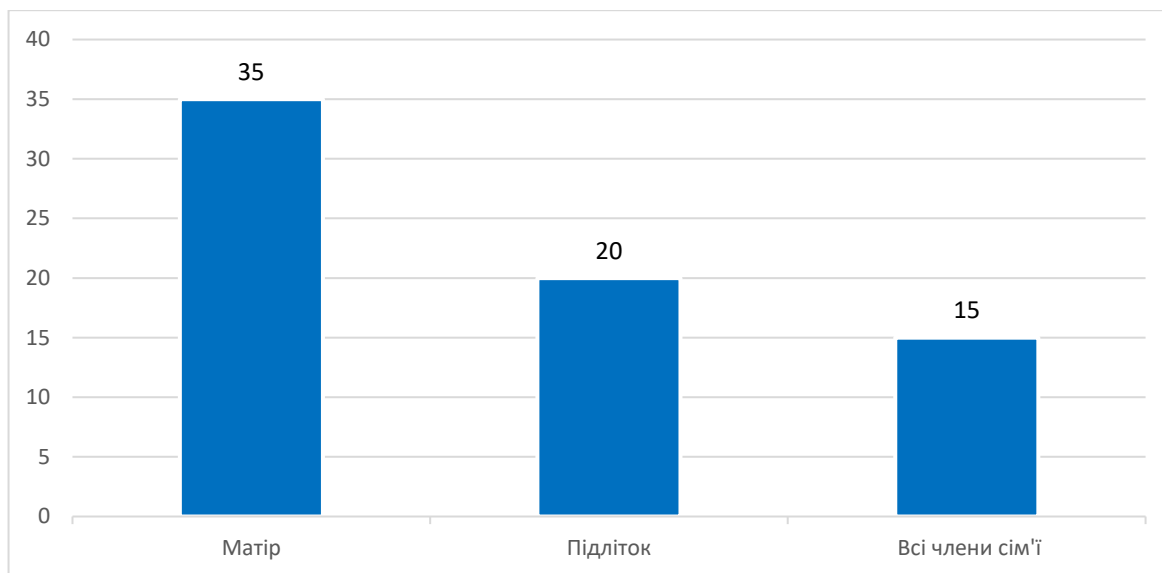

Рис.2.4. Показники оцінки відповідальності у сім'ї за процес комунікації батьків з дітьми-підлітками

Ці результати підкреслюють необхідність переосмислення ролей у родині та розвитку культури спільноти відповідальності за емоційний клімат у домі. Важливо, щоб усі члени родини усвідомлювали свою роль у формуванні стосунків і брали активну участь у їх покращенні.

Отже, результативність опитування вказують на потребу в проведених освітніх програмах для батьків і дітей, які сприяють розвитку навичок комунікації та співпраці в країні. Це може допомогти зменшити напруженість у стосунках і створити більш гармонійне середовище для всіх членів сім'ї.

В рамках анкетування батьків було поставлено питання про те, до кого вони звернуться в першу чергу на консультацію, якщо у їхньої дитини виникнуть проблеми в поведінці. Результати показали наступний розподіл відповідей:

Шкільний психолог або соціальний педагог – 30%

Самостійно справляються – 25%

Психотерапевт – 20%

Отримані дані свідчать про те, що більшість батьків (30%) вважають шкільного психолога або соціального педагога найбільш прийнятним варіантом для отримання допомоги. Це може бути пов'язано з тим, що шкільні психологи мають доступ до дітей у навчальному середовищі та можуть оперативно реагувати на проблеми, пов'язані з навчанням і соціалізацією. Вони можуть надати підтримку у вирішенні конфліктів, розвитку емоційної стійкості та адаптації до шкільного життя

Проте 25% батьків зазначили, що намагаються справлятися самостійно. Це можна свідчити про певну недовіру до фахівців або ж про бажання батьків вирішувати проблеми без зовнішньої допомоги. Однак така стратегія може бути ризикованою, а батьки можуть не мати достатніх знань або навичок для ефективного вирішення складних ситуацій, що може привести до подальшого загострення проблеми

20% респондентів готові звернутися до психотерапевта. Це доведено до усвідомлення важливості професійної психологічної допомоги в складних ситуаціях. Психотерапевти можуть надати більш глибокий аналіз проблеми та запропонувати індивідуалізовані підходи до лікування

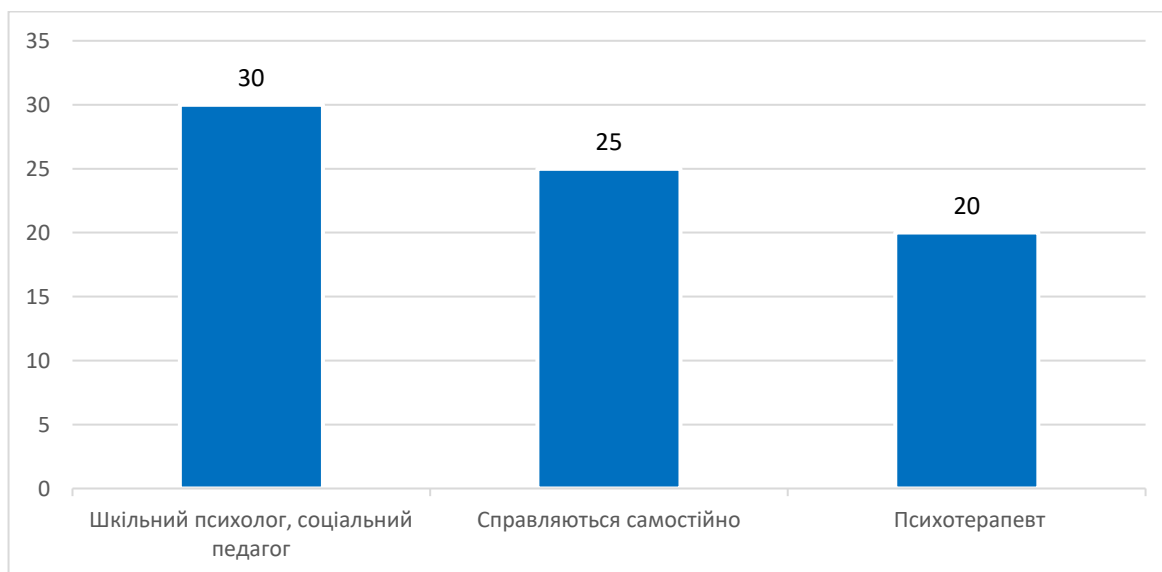

Рис.2.5. Показники вибору фахівців батьками у разі необхідності звернення до допомоги щодо поведінки дітей-підлітків

Таким чином, результати анкетування підкреслюють доступність та відомість батьків щодо різних спеціалістів, які можуть допомогти їхнім дітям. Для покращення ситуації необхідно проводити інформаційні кампанії, які підвищують рівень обізнаності батьків про можливості психологічної підтримки та важливість за допомогою періодичного звернення. Це може сприяти більш ефективному вирішенню проблеми в поведінці дітей і покращенню їхнього психоемоційного стану.

Результати тестування за методикою діагностики батьківського відношення (ОРО) А.Я. Варга, В.В. Століна показують на те, що батьківські установки є різноманітними і можуть суттєво вплинути на розвиток дітей. Високі оцінки за шкалою «Прийняття-відкидання» та «Кооперація» свідчать про позитивні стосунки, тоді як низькі показники за шкалою «Контроль» і «Маленький невдаха» можуть показати на проблеми у вихованні.

Результати тестування представлені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Показники дитячо-батьківських стосунків (за тестом діагностики батьківського відношення А.Я. Варга, В.В. Століна)

№	П.І.П.	Прийняття-відкидання	Кооперація	Симбіоз	Контроль	«Маленький невдаха»
1	Марина Б.	24	7	6	3	1
2	Анна М.	16	5	3	2	2
3	Ірина У.	22	5	6	6	2
4	Марина К.	31	7	7	3	1
5	Еліна Ж.	32	8	3	4	1
6	Алла Д.	21	6	6	1	4
7	Сергій В.	20	1	1	7	1
8	Марія К.	19	3	4	3	1
9	Жанна А.	12	4	3	6	3
10	Наталія М.	25	7	7	3	2
11	Володимир М.	15	2	1	1	2
12	Ольга Н.	18	3	3	7	5
13	Руслан Н.	15	1	2	4	4
14	Альона В.	24	3	7	5	

15	Максим Є.	17	2	1	2	2
16	Олена Є	12	8	7	4	5
17	Антон С.	27	5	5	3	4
18	Віолета С.	24	2	5	3	1
19	Анна Л.	31	6	6	6	1
20	Юрій Л.	30	8	7	3	1
21	Павло Р.	20	1	1	6	2
22	Ілля Р.	18	7	7	2	2
23	Софія П.	33	7	6	4	1
24	Максим Є.	17	2	1	2	2
25	Олена Є	12	8	7	4	5
26	Антон С.	27	5	5	3	4
27	Віолета С.	24	2	5	3	1
28	Анна Л.	31	6	6	6	1
29	Олена Є	12	8	7	4	5
30	Антон С.	27	5	5	3	4

На основі отриманих результатів можна зробити кілька висновків про особливості батьківського ставлення до підлітків за ключовими показниками. Результати свідчать про варіативність ставлення батьків, що може впливати на формування особистості та поведінкових моделей підлітків.

1. Прийняття-відкидання

Високий рівень (7 осіб): свідчить про позитивне ставлення батьків до підлітків, їх готовність визнавати позитивні якості та підтримувати дітей. Ця група демонструє здорове емоційне середовище, що сприяє розвитку впевненості у підлітків.

Середній рівень (12 осіб): характеризує збалансоване ставлення, проте можливе недостатнє емоційне залучення або періодичні сумніви батьків у можливостях дитини.

Низький рівень (4 особи): свідчить про схильність до недовіри, песимістичного ставлення та заниження очікувань щодо дитини. Це може формувати у підлітків низьку самооцінку, емоційний дискомфорт і труднощі в адаптації.

2. Кооперація

Середній рівень (10 осіб): говорить про помірну участь батьків у житті підлітка, що є базовим рівнем підтримки.

Низький рівень (7 осіб): демонструє недостатню зацікавленість у справах і планах підлітка. Така відсутність залученості може створювати у дитини відчуття ізолюваності та емоційної віддаленості від батьків.

3. Симбіоз

Високий рівень (8 осіб): характеризує прагнення батьків надмірно захищати дитину, що може обмежувати її самостійність та здатність долати труднощі.

Середній рівень (9 осіб): вказує на баланс між задоволенням потреб підлітка та стимулюванням його автономії.

4. Контроль

Середній рівень (12 осіб): відображає адекватний рівень вимогливості та дисципліни у вихованні. Це створює сприятливі умови для розвитку відповідальності у підлітків.

Високий рівень (7 осіб): свідчить про авторитарний стиль виховання, де переважають вимоги до беззаперечного послуху. Такий підхід може провокувати опір, зниження довіри та конфлікти у стосунках.

5. «Маленький невдаха»

Низький рівень (14 осіб): говорить про позитивне сприйняття батьками підлітків як пристосованих, успішних і здатних досягати поставлених цілей. Батьки усвідомлюють сильні та слабкі сторони дитини й намагаються її підтримувати. Див. Табл. 2.2.

Отже, результати демонструють значну варіативність у стилях батьківського виховання. Позитивним аспектом є переважання середнього або високого рівня за показниками прийняття, кооперації та низького рівня за показником «Маленький невдаха», що свідчить про загалом підтримуюче ставлення більшості батьків.

Таблиця 2.2

**Співвідношення показників батьківського відношення за тестом
А.Я. Варга, В.В. Століна.**

Показник	Рівень сформованості показника		
	Високий	Середній	Низький
Прийняття/відкидання	35	52	13
Кооперація	25	43	32
Симбіоз	37	41	22
Контроль	30	55	15
Маленька невдаха	9	28	63

Для наочнішого відображення отриманих даних ми побудували Рис. 2.8.

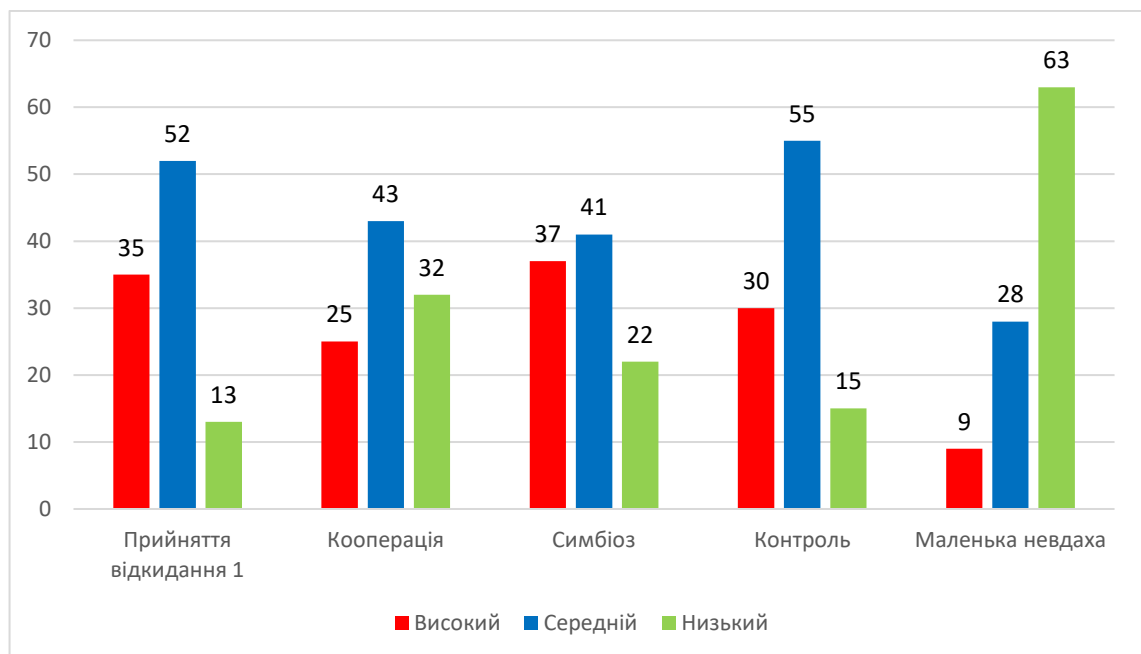

Рис.2.6. Співвідношення показників батьківського ставлення за тестом
А.Я. Варга, В.В. Століна.

Отже більшість батьків схильні до симбіотичних стосунків із підлітками, прагнучи задовольнити всі їхні потреби та захистити від труднощів. З одного боку така поведінка може забезпечити емоційну підтримку підліткам, створюючи у них відчуття безпеки. Однак, надмірна опіка та захист можуть обмежувати формування самостійності, здатності до прийняття рішень і адаптації до життєвих викликів.

Виявлення високого рівня прийняття у 35% батьків свідчить про готовність враховувати індивідуальні особливості, нахили та інтереси підлітків. Таке ставлення сприяє формуванню довірливих стосунків між батьками й дітьми, а також розвитку впевненості у підлітків. Однак, хоча ця група і демонструє здорове ставлення, є потреба в підтриманні балансу між прийняттям і встановленням конструктивних меж.

Частина батьків (30%) дотримуються авторитарного стилю виховання, нав'язуючи власну волю, здійснюючи жорсткий контроль і не враховуючи думку підлітка. Такий підхід може спричинити конфлікти, емоційну дистанцію між батьками й дітьми, зниження довіри та самооцінки підлітків. Авторитарний стиль може провокувати опір з боку підлітків або, навпаки, надмірну залежність від авторитету батьків.

Таким чином, результати свідчать про наявність різних моделей батьківського ставлення, кожна з яких має як позитивні, так і негативні аспекти.

Діагностика ставлення батьків до дитини здійснювалася за тестом PARI (Е.С. Шефер, Р.К. Белл; адаптація Т.В. Нещерет), який був описаний вище. В таблицях 2.3. та 2.4. представлені результати тестування, наочно це продемонстровано на Рис.2.7.

Таблиця 2. 3

Показники, отримані в результаті діагностики батьків за тестом

PARI (Е.С. Шефер, Р.К. Белл; адаптація Т.В. Нещерет)

(фрагмент таблиці даних)

ІІІ	Вербалізація	Партнерське відношення	Розвит. актив. дит.	Рівень відносин	Роздратованість	Надлишкова сувор.	Ухилення від конт.	Надмірна робота	Придушення волі	Боязкість образити	Викл. внутр.-сімей. впливів	Придушення агресії	Придушення сексуальності	Надз. Втруч. у світ дит.	Праг. прискор. розвит. Дит.
Марин а Б.	20	20	19	20	14	13	10	17	18	20	17	17	14	19	11
Анна М.	14	14	16	16	13	11	12	17	15	12	15	14	13	16	12
Ірина У.	19	18	17	5	15	10	12	15	13	17	13	17	10	19	16
Марин а К.	20	14	16	15	11	5	7	9	11	13	7	10	9	7	10
Еліна	16	17	20	17	13	8	8	20	17	14	17	14	15	20	13

Ж.															
Алла Д.	18	12	18	20	12	13	9	15	15	14	14	11	14	16	7
Сергій В.	18	15	17	19	13	12	8	15	14	14	11	13	11	14	13
Марія К.	14	12	14	11	13	10	12	13	14	11	13	11	11	11	10
Жанна А.	6	12	7	7	19	18	18	15	12	18	12	19	12	10	19
Наталія М.	8	15	8	16	8	20	19	18	6	5	16	6	13	18	5
Володимир М.	8	8	18	17	18	18	12	19	14	6	18	15	7	15	12
Ольга Н.	7	11	19	16	18	19	18	16	7	5	13	1	5	12	19
Руслан Н.	13	18	20	19	7	19	20	15	12	12	12	11	19	12	11
Альона В.	6	10	11	7	13	11	18	20	18	17	11	12	11	20	10
Максим Є.	8	8	7	8	15	12	19	19	6	6	10	6	11	7	
Олена Є	19	18	18	19	11	20	18	12	10	12	9	15	5	18	15
Антон С.	7	11	13	7	13	17	20	19	19	14	14	7	7	18	13
Віолета С.	10	12	19	8	20	7	18	20	9	19	16	12	15	7	20
Анна Л.	8	13	12	8	19	18	19	7	5	15	19	6	16	19	12
Юрій Л.	20	18	19	20	8	20	19	18	15	5	5	14	5	14	14
Павло Р.	6	7	15	14	18	18	11	6	20	6	17	13	13	20	10
Ілля Р.	5	17	19	10	20	18	6	9	7	12	15	6	18	16	11
Софія П.	6	16	19	11	18	20	12	6	12	18	7	5	14	6	18

Таблиця 2. 4

Співвідношення показників, отриманих в результаті діагностики батьків за тестом PARI (Е.С. Шефер, Р.К. Белл; адаптація Т.В. Нещерет)

Показник	Рівень сформованості показника		
	Високий	Середній	Низький
Вербалізація	15	28	57
Партнерське відношення	25	37	46
Розвиток активності дитини	37	50	15
Рівень відносин	30	28	57
Надлишкова емоційна дистанція			
Роздратованість	52	38	10
Надлишкова суровість	46	45	9
Ухиляння від контактів	58	28	14
Надлишкова концентрація на дитину			

Надмірна робота	37	38	25
Придушення волі	23	57	20
Боязкість образити	28	50	22
Виключення внутрішньо-сімейних впливів	12	55	33
Придушення агресії	22	55	23
Придушення сексуальності	10	63	27
Надзвичайне втручання у світ дитини	46	32	22
Прагнення прискорити розвиток дитини	20	62	18

Аналіз отриманих даних свідчить про низький рівень вербалізації у 57% респондентів (13 батьків), що може вказувати на недостатній розвиток комунікативних навичок, які є необхідними для ефективної взаємодії з підлітками та підтримки оптимального емоційного контакту.

Щодо показника партнерських відносин, 46% піддослідних (11 осіб) демонструють низький рівень, тоді як 37% мають середній рівень, а 35% — високий. Це свідчить про те, що значна частина батьків не здатна налагодити партнерські стосунки з дітьми.

Більше половини респондентів (57%) мають низький рівень за показником «зрівняні відносини», що вказує на готовність батьків взаємодіяти з підлітками на рівних, враховуючи їхні інтереси, але не завжди успішно реалізуючи це в практиці.

Високий рівень дратівливості спостерігається у 52% піддослідних, що свідчить про негативний емоційний фон у дитячо-батьківських відносинах. Це може призводити до конфліктів і погіршення взаєморозуміння між батьками та дітьми.

46% респондентів мають високий рівень зайвої строгості, що проявляється в надмірних вимогах та заборонах щодо дітей. Середній рівень цього показника зафіксовано у 45% батьків, тоді як лише 9% демонструють низький рівень.

Більше половини піддослідних (58%) вказують на те, що не завжди мають можливість проводити час із дітьми та уникають контактів із ними. Це може негативно впливати на формування емоційного зв'язку між батьками і підлітками.

За показником «надмірна турбота» високий рівень має 37% батьків, а середній - 38%. Це свідчить про певну тривогу батьків щодо благополуччя своїх дітей, але може також вказувати на ризик надмірної опіки.

Показник «пригнічення волі підлітка» переважно представлений середнім рівнем (57%), що може свідчити про те, що батьки не завжди усвідомлюють важливість розвитку автономії своїх дітей.

Щодо побоювань образити дитину, 28% респондентів мають високий рівень, що характеризується схильністю уникати різких висловлювань і критики. Середній рівень за цим показником зафіксовано у 50% піддослідних, тоді як 22% демонструють низький рівень.

Пригнічення агресивності підлітка виявлено на високому рівні у 22% батьків, що проявляється в осудженні агресивної поведінки дітей.

Нарешті, за показником «надзвичайне втручання у світ дитини», 46% батьків мають високий рівень. Ця тенденція негативно позначається на стосунках у родині, оскільки батьки прагнуть контролювати всі аспекти життя своїх дітей, не надаючи їм особистого простору для самовираження та розвитку.

Наочно, результати діагностики представлено на Рис. 2.7.

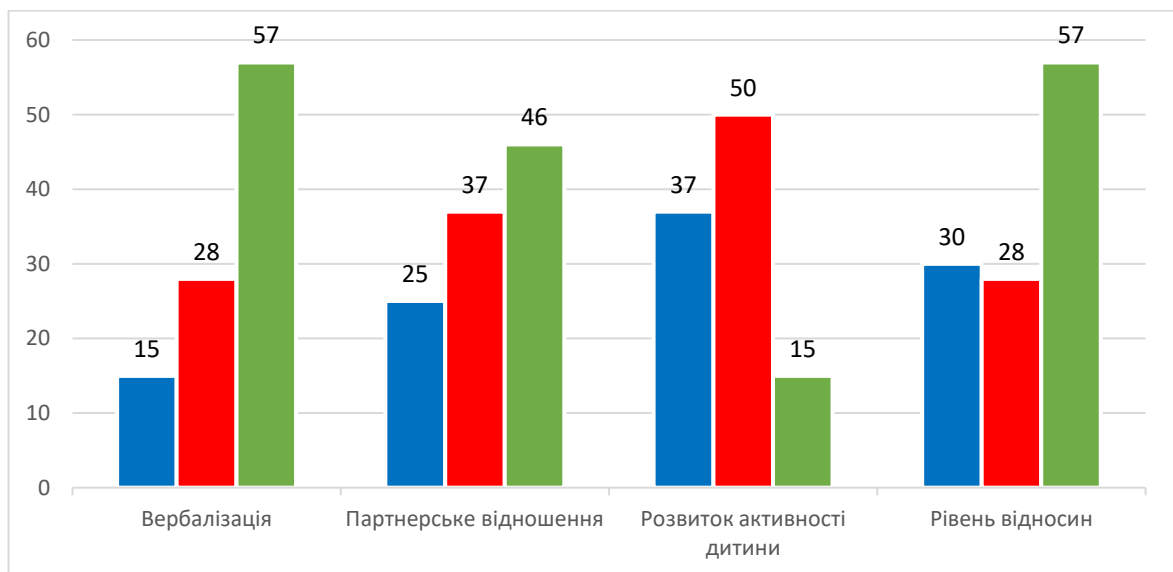

Рис. 2.7. Співвідношення показників батьківського ставлення за тестом PARI (Е.С. Шефер, Р.К. Белл; адаптація Т.В. Нещерет)

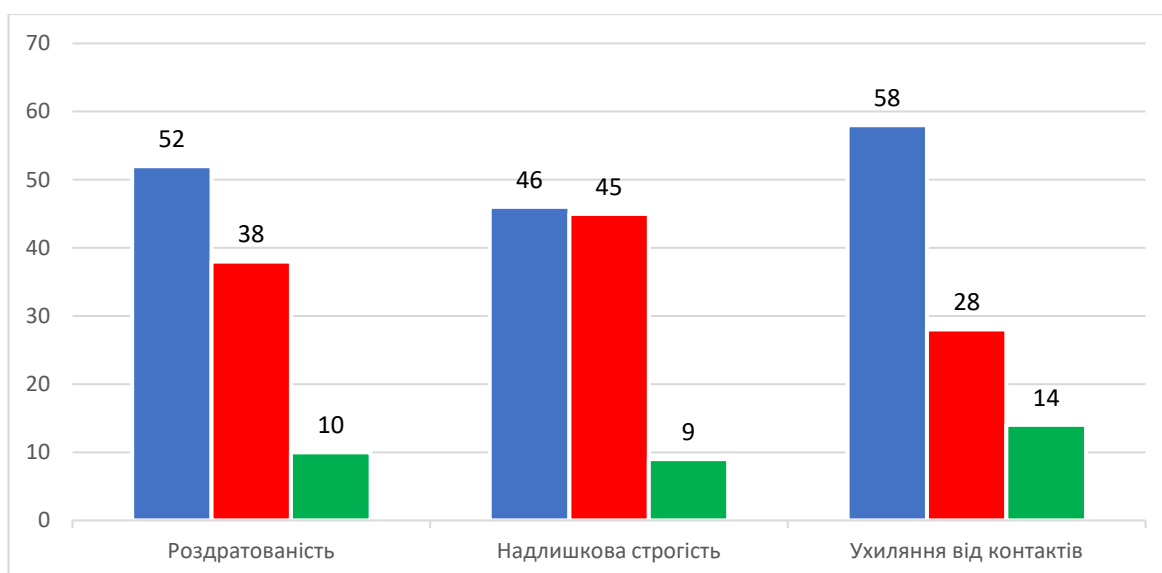

Рис. 2.8. Показники особливостей емоційного контакту батьків з дітьми-підлітками

Аналіз отриманої діаграми дозволяє зробити тривожний висновок про те, що більшість батьків демонструють схильність до емоційного відсторонення у стосунках з дітьми. Ця тенденція проявляється через надмірну строгість та часті випадки дратівливості, що негативно впливає на якість дитячо-батьківських взаємодій. Таке емоційне дистанціювання може призвести до погіршення довірливих стосунків між батьками і підлітками, а також заважати розвитку здорового емоційного клімату в родині.

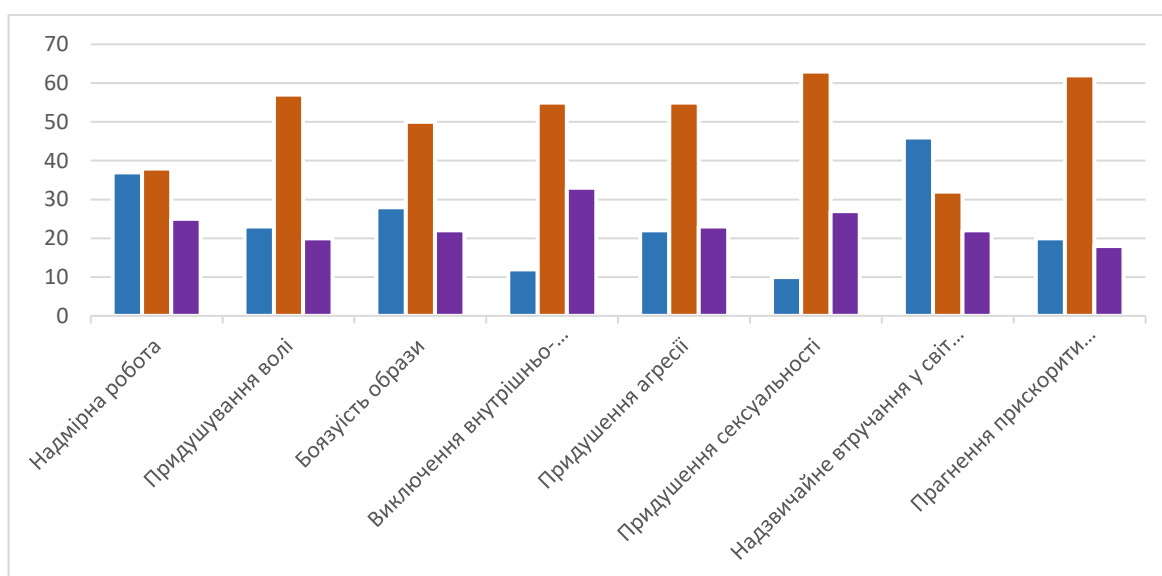

Рис. 2.9. Показники особливостей концентрації батьків на своїх дітях-підлітках

Варто зазначити, що більшість батьків виявляє прагнення до повного контролю над думками та почуттями своїх дітей, активно втручаючись у їхнє особисте життя. Це бажання контролю часто призводить до позбавлення підлітків можливості самостійно долати труднощі, з якими вони стикаються. Такий підхід може обмежувати розвиток автономії та самостійності у дітей, що є критично важливими для їхнього емоційного і соціального розвитку.

З метою покращення стосунків у родині важливо знайти баланс між підтримкою та наданням дітям свободи для самостійного вирішення проблем.

Отже, результати нашого дослідження свідчать про необхідність розробки програми психолого-педагогічного супроводу для сімей, які виховують підлітків з девіантною поведінкою. Ця програма повинна бути спрямована на забезпечення психолого-педагогічної підтримки як для підлітків, так і для їхніх батьків.

Розробка такої програми є важливим кроком у напрямку покращення емоційного клімату в сім'ї та створення умов для позитивного розвитку підлітків, що, в свою чергу, може зменшити прояви девіантної поведінки.

Висновки до другого розділу

Дослідження, проведені в рамках аналізу дитячо-батьківських відносин, свідчать про значний вплив порушених стосунків на формування девіантної поведінки у підлітків.

Порушені стосунки між батьками і дітьми часто супроводжуються емоційним відстороненням, що призводить до зниження рівня довіри та підтримки.

Батьківський контроль, що має авторитарний характер, негативно впливає на формування автономії у підлітків. Високий рівень вимог та

заборон може призвести до протестної поведінки, адже підлітки намагаються відстояти свою індивідуальність.

Суперечливі підходи до виховання, такі як чергування гіперопіки та строгого контролю, створюють невизначеність у дитячому психологічному просторі. Це може спричинити розвиток низької самооцінки та тривожності, що також є факторами ризику для девіантної поведінки.

Батьки, які не забезпечують емоційної підтримки та розуміння, можуть спостерігати за формуванням агресивної або адиктивної поведінки у своїх дітей. Підлітки, які не відчують прийняття з боку батьків, можуть шукати визнання та підтримку в небезпечних компаніях або через ризиковану поведінку.

Отже, порушені дитячо-батьківські стосунки негативно позначаються на процесах соціалізації підлітка. Вони можуть призводити до труднощів у встановленні здорових стосунків з однолітками та дорослими, що збільшує ймовірність виникнення девіантної поведінки.

Враховуючи результати емпіричних досліджень, важливо розробити програми психолого-педагогічного супроводу для сімей, які виховують підлітків з девіантною поведінкою. Такі програми повинні включати компоненти, спрямовані на покращення комунікації між батьками і дітьми, розвиток емоційного інтелекту та формування здорових стосунків.

РОЗДІЛ 3.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД СІМЕЙ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДЕВІАНТНОГО ПІДЛІТКА

3.1. Зміст програми психолого-педагогічного супроводу сім'ї, яка виховує підлітка з девіантною поведінкою

Психолого-педагогічний супровід сім'ї підлітка є актуальним і складним завданням. Підтримка батьків завжди була важливою складовою діяльності навчальних закладів. Супровід сім'ї, що виховує девіантного підлітка, вимагає розробки спеціальної програми, спрямованої на відновлення батьківського потенціалу, покращення дитячо-батьківських відносин та забезпечення підтримки як для батьків, так і для дітей.

Батьки часто стикаються з труднощами, пов'язаними з нестачею вільного часу для спілкування з дітьми, а також можуть відчувати невпевненість у своїх можливостях. У зв'язку з цим існує необхідність реалізації цілісної системи взаємодії між освітніми установами та сім'єю з метою психолого-педагогічного супроводу. Використання різних форм співпраці з батьками дозволить формувати зацікавленість у питаннях виховання, стимулювати бажання розширювати та поглиблювати існуючі педагогічні знання і розвивати творчі здібності.

Реалізація повноцінного психолого-педагогічного супроводу може проявлятися в таких аспектах, як оптимізація взаємин між батьками та дітьми, усвідомлення батьками значущості власної виховної діяльності, розвиток почуття відповідальності серед батьків і формування оптимістичного ставлення до можливостей вирішення виховних проблем.

В основі нашої програми супроводу лежить принцип інтеграції теоретичного навчання з процесами самостійної, практичної та пошукової діяльності, що надає їй актуальність у сучасних умовах.

Мета програми полягає в створенні виховного середовища в сім'ї, яке сприятиме розвитку особистості девіантного підлітка.

Завдання програми включають:

Ознайомлення батьків з психологічними особливостями підліткового віку;

Підвищення педагогічної культури батьків та розширення їх знань щодо виховання підлітків;

Профілактика помилкових дій батьків у стосунках з підлітками;

Розробка колективних рішень для ефективного виховання підлітків.

Ця програма має на меті не лише покращення взаємодії між батьками і дітьми, але й формування більш здорового емоційного клімату в родині, що є критично важливим для успішної соціалізації та розвитку девіантних підлітків.

Організація психолого-педагогічного супроводу базується на кількох ключових принципах, які забезпечують ефективність цього процесу. Основні принципи включають:

Пріоритет інтересів і потреб дитини. У центрі уваги має бути дитина, її індивідуальні особливості та потреби, що сприяє формуванню персоналізованого підходу до навчання та виховання.

Неперервність супроводу. Психолого-педагогічний супровід повинен здійснюватися безперервно, починаючи з раннього віку і протягом всього життя дитини, що дозволяє адаптувати підтримку до змін у її розвитку.

Мультидисциплінарність. Супровід має бути комплексним, що передбачає залучення фахівців різних профілів для забезпечення всебічної підтримки дитини.

Командний підхід. Усі учасники команди супроводу повинні активно співпрацювати, об'єднуючи свої зусилля для досягнення спільних цілей. Це включає в себе взаємодію між педагогами, психологами, соціальними працівниками та батьками.

Конфіденційність і етичні принципи. Забезпечення конфіденційності інформації про дитину та дотримання етичних норм є критично важливими для підтримки довіри між усіма учасниками процесу супроводу.

Системність роботи. Діяльність фахівців повинна бути організована в системі, де кожен етап роботи відповідає загальній меті психолого-педагогічного супроводу дитини.

Ці принципи формують основу для діяльності та реалізації програми психолого-педагогічного супроводу.

Основні рівні супроводу включають:

Базовий рівень. На цьому етапі надаються основні послуги, які включають інформаційну підтримку та консультації для батьків. Це може бути допомога в розумінні психологічних особливостей підліткового віку, а також рекомендації щодо виховання та розвитку дітей.

Середній рівень. Цей рівень передбачає активну участь фахівців у процесі супроводу. Сюди входять психокорекційні програми, групові заняття для батьків і дітей, а також індивідуальні консультації з психологами. Метою є розвиток навичок комунікації, підвищення емоційної стійкості та формування здорових стосунків у родині.

Високий рівень. На цьому етапі надаються спеціалізовані послуги, які можуть включати психотерапію та медичну допомогу для підлітків з серйозними проблемами поведінки. Фахівці працюють над вирішенням глибших психологічних проблем і забезпечують підтримку в кризових ситуаціях.

Очікувані результати.

Реалізація психолого-педагогічного супроводу має призвести до наступних результатів:

Покращення взаємин у сім'ї. Очікується, що програма сприятиме зміцненню довірчих стосунків між батьками і підлітками, що допоможе знизити конфліктність і дратівливість.

Підвищення педагогічної компетентності батьків. Батьки отримають знання про особливості підліткового віку та ефективні методи виховання, що дозволить їм краще розуміти потреби своїх дітей.

Зменшення проявів девіантної поведінки у дітей-підлітків. Завдяки підтримці та корекційним заходам очікується зниження рівня девіантної поведінки серед підлітків.

Розвиток емоційної стійкості. Підлітки навчатимуться краще справлятися зі стресом і емоційними труднощами, що позитивно вплине на їхнє загальне психічне здоров'я.

Формування відповідальності у батьків. Батьки усвідомлять свою роль у вихованні і розвитку дітей, що сприятиме більш активній участі у процесах підтримки та розвитку своїх дітей.

Таким чином, організація психолого-педагогічного супроводу є важливим кроком у забезпеченні комплексної підтримки сімей, які виховують девіантних підлітків, і сприятиме їх успішній соціалізації та інтеграції в суспільство.

Програма реалізується у три етапи:

1. Підготовчий етап

На цьому етапі здійснюється психологічна та педагогічна освіта батьків. Основна мета цього етапу полягає у підвищенні відповідальності та компетентності батьків у сфері виховання підлітків. В рамках підготовчого етапу проводяться тренінги, семінари та консультації, які сприяють формуванню навичок самостійного вирішення проблемних ситуацій, що можуть виникати в процесі виховання.

Процес поетапного психолого-педагогічного супроводу батьків дозволяє створити умови для успішної підготовки, а також ідентифікувати та подолати причини, які уповільнюють цей процес.

Ключовою умовою реалізації програми є активна співпраця фахівців освітньої організації (психологів, соціальних педагогів) з батьками. Їхня

зацікавленість у шкільних успіхах підлітків є важливим фактором для досягнення високої ефективності програми.

2. Основний етап

На цьому етапі реалізуються практичні заходи, спрямовані на підтримку батьків у їхній виховній діяльності. Це може включати індивідуальні та групові консультації, а також участь у спеціалізованих програмах, що допомагають розвивати навички комунікації, управління конфліктами та емоційної підтримки підлітків.

3. Завершальний етап

Цей етап передбачає оцінку результатів програми та аналіз змін у дитячо-батьківських відносинах. На цьому етапі проводиться зворотний зв'язок з батьками щодо їхнього досвіду участі в програмі, а також оцінка впливу психолого-педагогічного супроводу на поведінку та розвиток підлітка. Результати цього етапу можуть слугувати основою для подальшого вдосконалення програми та її адаптації до потреб сімей.

Програма психолого-педагогічного супроводу сімей, що виховують девіантних підлітків, включає чотири основні напрями роботи:

1. Діагностичний напрям. Він передбачає проведення діагностичних заходів, зокрема анкетування батьків і підлітків. Мета діагностики полягає у виявленні особливостей дитячо-батьківських стосунків, визначенні рівня емоційної підтримки та виявленні проблемних аспектів у вихованні. Отримані дані дозволяють фахівцям краще зрозуміти потреби сім'ї та адаптувати програму супроводу відповідно до специфічних ситуацій.

2. Консультаційний напрям. В рамках цього напрямку батьки мають можливість отримати професійну допомогу від психолога. Консультації можуть бути індивідуальними або груповими і спрямовані на вирішення конкретних питань, що виникають у процесі виховання підлітків. Психологічна підтримка допомагає батькам розвивати навички ефективної комунікації, управління конфліктами та емоційної регуляції.

3. Просвітницький напрям передбачає проведення заходів, таких як батьківські збори та семінари. На цих зустрічах батьки отримують інформацію про психологічні особливості підліткового віку, методи виховання та способи підтримки дітей у складних ситуаціях. Просвітницька діяльність сприяє підвищенню педагогічної культури батьків і формуванню їхньої активної позиції у вихованні.

4. Розвивальний напрям включає проведення тренінгів для батьків і підлітків, які спрямовані на розвиток комунікативних навичок, емоційної інтелігентності та соціальної адаптації. Тренінги надають можливість учасникам практично відпрацювати нові знання та навички в безпечному середовищі, що сприяє зміцненню взаєморозуміння та довірчих стосунків у родині.

Тематичний план роботи представлено у Додатку Г.

Опишемо декілька найбільш результативних вправ тренінгу для батьків, спрямованих на покращення комунікації з підлітками:

1. Вправа «Як звертатися до дитини»

Мета: Відпрацювання комунікативних навичок.

Опис: Батьки отримують картки з різними фразами. Вони повинні практикуватися у зверненні до дитини, використовуючи різні інтонації. Це допомагає усвідомити, як тон і форма звернення впливають на сприйняття.

2. Вправа «Я-повідомлення»

Мета: Розвиток навичок вираження почуттів.

Опис: Батьки навчаються формулювати свої думки через «Я-повідомлення», що дозволяє уникати звинувачень і сприяє конструктивному діалогу. Наприклад, замість «Ти завжди запізнюєшся» кажуть «Я відчуваю тривогу, коли ти не приходиш вчасно».

3. Вправа «Слухай і відгукуйся».

Мета: Поліпшення активного слухання.

Опис: Батьки по черзі діляться своїми думками, а інший учасник повинен повторити почуте та висловити свої емоції з цього приводу. Це сприяє кращому розумінню та підтримці.

4. Вправа «Інтерв'ю з дитиною».

Мета: Поглиблення взаєморозуміння.

Опис: Батьки та діти обирають один одного в партнери для інтерв'ю, де задають питання про інтереси, мрії та переживання. Це допомагає зміцнити зв'язок і зрозуміти світогляд один одного.

5. Вправа «Обговорення конфліктів».

Мета: Розвиток навичок вирішення конфліктів.

Опис: Батьки обговорюють ситуації конфліктів у родині та разом шукають можливі рішення, що дозволяє навчитися конструктивно підходити до розбіжностей.

6. Вправа «Висловлення підтримки».

Мета: Формування атмосфери довіри.

Опис: Батьки практикують висловлювати підтримку своїм дітям у різних ситуаціях, використовуючи фрази на кшталт «Я тут для тебе» або «Як я можу допомогти?».

7. Вправа «Зворотний зв'язок».

Мета: Розвиток конструктивної критики.

Опис: Батьки вчаться давати зворотний зв'язок своїм дітям так, щоб він був корисним і не ображав. Наприклад, замість критики можна сказати: «Я бачу, що ти старався, але давай подумаємо, як це можна зробити краще».

8. Вправа «Спільне малювання».

Мета: Зміцнення емоційного зв'язку.

Опис: Батьки та діти разом малюють або створюють колаж на тему своїх спільних моментів щастя. Після цього вони обговорюють свої емоції та спогади, що допомагає зміцнити їхній зв'язок.

Психолого-педагогічний супровід сімей, які виховують девіантного підлітка, є важливим елементом у забезпеченні гармонійного розвитку дітей

та покращенні їхньої поведінки. Він сприяє формуванню позитивного педагогічного оточення, яке є критично важливим для соціалізації підлітків. Це передбачає активну співпрацю між школою, сім'єю та суспільством, що допомагає створити умови для розвитку дитини в безпечному і підтримуючому середовищі.

Супровід включає консультації для батьків, які допомагають їм зрозуміти особливості девіантної поведінки своїх дітей.

Психолого-педагогічний супровід спрямований на виявлення особистісних, міжособистісних та внутрішньо сімейних конфліктів, які можуть впливати на поведінку підлітка.

Він включає заходи, спрямовані на поліпшення соціальної адаптації підлітків. Це може бути реалізовано через участь у групах взаємодопомоги, тренінгах та інших програмах, які допомагають розвивати соціальні навички і зменшувати ризик девіантної поведінки¹⁵.

Психологічна підтримка є важливою складовою супроводу. Ми працювали над формуванням довірчих відносин між підлітками та батьками, що дозволило створити атмосферу відкритості і взаєморозуміння.

Організація різноманітних творчих і соціальних заходів є частиною супроводу. Це може включати участь у гуртках, спортивних секціях або волонтерських проектах, що сприяє розвитку позитивної самооцінки та соціальної активності підлітків.

Таким чином, психолого-педагогічний супровід сімей з девіантними підлітками є комплексним процесом, що включає різноманітні методи і форми роботи. Він сприяє покращенню стосунків у родині, розвитку соціальних навичок у підлітків і формуванню здорової атмосфери для їхнього виховання та розвитку.

3.2. Перевірка ефективності розробленої програми психолого-педагогічного супроводу.

Проведений контрольний експеримент показав значні позитивні зміни у батьків, які брали участь у наших заняттях. Зокрема, результати свідчать про поліпшення навичок конструктивної взаємодії з підлітками. Батьки стали більш впевненими у своїх комунікативних навичках, що дозволило їм ефективніше висловлювати свої думки та почуття, а також активно слухати своїх дітей. Це, в свою чергу, сприяло зменшенню конфліктів і покращенню взаєморозуміння.

Учасники занять отримали знання про особливості розвитку підлітків, методи виховання та техніки психологічної підтримки. Це підвищення компетентності дозволило батькам більш усвідомлено підходити до процесу виховання і краще справлятися з викликами, що виникають у стосунках з дітьми.

Завдяки покращенню комунікації та взаєморозуміння, стосунки між батьками і підлітками стали більш гармонійними. Батьки почали частіше звертатися до дітей за порадою, обговорювати проблеми та разом шукати рішення, що сприяло зміцненню емоційного зв'язку.

Результати повторної діагностики представлені у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Порівняльний аналіз діагностики особливостей дитячо-батьківських стосунків до і після проведеної роботи.

Методика		Констатуючий етап дослідження, %			Контрольний етап дослідження, %		
Методика PARI (Е.С. Шефер, Р.К. Белл; адаптація Т.В. Нещерет)	Вербалізація	15	28	57	45	33	22
	Партнерські відносини	17	37	45	37	46	17
	Розвиток активності	35	59	15	38	48	14
	Урівняння відносин	15	28	57	32	56	12
	Роздратованість	52	38	10	13	52	35
	Суворість	46	45	9	22	71	7
	Ухилення від контактів	58	28	14	18	49	33
	Надмірна турбота	37	38	25	17	53	30
	Придушення волі	23	57	20	10	48	42
	Боязкість образити	28	50	22	22	43	35
	Викл. внутрішньосімейного впливу	112	55	33	10	37	53
	Придушення	22	55	23	15	39	36

	агресивності						
	Придушення сексуальності	10	63	27	3	62	35
	Черезмірне втручання	46	32	22	18	37	45
	Прискорення розвитку	20	62	18	17	63	63
Методика діагностики батьківського відношення (ОРО_ А.Я.Варга, В.В.Столін	Прийняття\відторгнення	35	52	13	75	20	5
	Кооперація	25	43	32	56	32	12
	Симбіоз	37	41	22	10	38	52
	Контроль	30	55	15	12	83	5
	«Маленький невдаха»	9	28	63	0	29	

Отримані результати свідчать про позитивну динаміку в показниках стилів сімейного виховання після проведення роботи та контрольного етапу діагностування.

Висновки до третього розділу

Психолого-педагогічний супровід сімей, які виховують девіантного підлітка, є ефективним методом роботи для зниження рівня прояву девіацій у підлітковому віці. Це супроводження включає в себе психолого-педагогічне просвітництво батьків та підтримку у вирішенні актуальних завдань, пов'язаних з їхніми взаєминами з дітьми.

Дослідження показало, що батьки, які виховують девіантних підлітків, часто стикаються з проблемами у стилях сімейного виховання. Вони можуть мати неправильні стилі виховання, що проявляється в надмірній емоційній дистанції між батьками та підлітками, а також у надмірному втручанні в особисте життя дітей. Можуть виникати і симбіотичні відносини, які заважають розвитку самостійності підлітків і їхньому емоційному благополуччю.

Психолого-педагогічний супровід дозволив знизити рівень девіантної поведінки серед підлітків шляхом поліпшення комунікації в родині та навчання батьків ефективним методам виховання.

Завдяки проведеним заходам батьки можуть краще розуміти потреби своїх дітей і налагоджувати більш конструктивні стосунки, що сприяє особистісному розвитку підлітків.

Психологічна підтримка допомогла зменшити емоційну дистанцію між батьками і підлітками, що важливо для формування довірчих відносин у сім'ї.

Впровадження програми психолого-педагогічного супроводу сімей, які виховують девіантних підлітків, довело свою ефективність у покращенні комунікації, оптимізації стилів виховання та забезпеченні психологічної підтримки. Цей комплексний підхід є важливим інструментом для створення здорового емоційного середовища в родині, він суттєво вплинув на розвиток підлітків у позитивному напрямку.

Проведена робота, спрямована на покращення стосунків між дітьми та батьками в сім'ях, що виховують девіантних підлітків, допомогла підвищити психолого-педагогічну компетентність батьків, вдосконалити стилі виховання та розвинути навички конструктивної взаємодії.

ВИСНОВКИ

Зростаюча кількість сімей, які виховують підлітків з девіантною поведінкою, становить серйозну проблему в сучасному суспільстві. Різноманітні внутрішньо сімейні труднощі, такі як проблеми у відносинах між членами родини, відхилення у стилях виховання батьків, наявність психологічних розладів, а також зовнішні чинники, такі як алкоголізм батьків, низький рівень матеріального забезпечення та несприятливі умови життя, можуть сприяти розвитку девіантної поведінки у підлітків. В умовах сучасної соціальної нестабільності та обмеженого доступу підлітків до соціальних установ, які могли б надати підтримку та виконати виховну функцію, роль сім'ї у формуванні девіантної поведінки стає надзвичайно актуальною.

Наше дослідження підтверджує, що сім'я є найвпливовішим інститутом виховання дитини та відіграє ключову і невід'ємну роль у формуванні особистості підлітка. Це перша і найбільш значуща соціальна інституція в житті дитини, яка забезпечує необхідну духовну, емоційну, соціальну та фізичну підтримку. Сім'я навчає підлітка взаємодіяти з іншими людьми, розвиває його соціальні та комунікативні навички, а також формує почуття відповідальності та залученості до соціального життя. Однак дисфункціональна сім'я може мати серйозний негативний вплив на виховання підлітка і формування його поведінки. Відсутність здорового психологічного клімату в родині може призвести до численних психологічних проблем, включаючи розвиток девіантних проявів у поведінці підлітка.

У нашому дослідженні було з'ясовано, що під час пубертатного періоду, який характеризується фізичними, психологічними та соціальними змінами, підлітки часто стикаються з внутрішніми конфліктами та непорозуміннями з боку дорослих. Це може призводити до відчуття незадоволення суспільством і навколишнім середовищем. Всі ці чинники

можуть сприяти розвитку девіантної поведінки, яка може проявлятися у вигляді агресії, приниження інших, використання ненормативної лексики, а також вживання заборонених речовин. Було виявлено пряму залежність між проявами девіантної поведінки та самооцінкою підлітків. Низька самооцінка може викликати дискомфорт у підлітка, що спонукає його шукати підтримку в групах за інтересами або субкультурах. Однак такі групи можуть мати негативний вплив, якщо їх цінності є деструктивними. Дослідження також проаналізувало вплив стилів батьківського виховання на розвиток особистості підлітка та формування девіантної поведінки. Було виділено різні типи виховання та способи встановлення контакту з дитиною, а також розглянуто їх потенційний вплив на розвиток підлітка. Зокрема, такі стилі виховання, як гіперопіка, жорстка дисципліна, ігнорування почуттів і потреб підлітка, завищені очікування та бездоглядність можуть сприяти виникненню або загостренню певних акцентуацій характеру підлітка, які ведуть до девіантної поведінки. Придушення активності підлітка і надмірна опіка можуть негативно вплинути на його інтелектуальні та моральні якості, призводячи до відсутності ініціативи та діяльності. Надмірне спонукання до змагальних занять і мотивація через винагороду можуть формувати честолюбство, категоричність та зневагу до оточуючих, а також прагнення до домінації. Використання насильницьких методів примусу може викликати у підлітків потребу в постійних зовнішніх стимулах, недовірливість і дефіцит абстрактного мислення.

В нашому дослідженні ми вивчали особливості сімейного виховання в сім'ях, що виховують девіантних підлітків. На констатуючому етапі діагностичного дослідження використовувалися різні методики, зокрема анкетування (з розробленою авторською анкетою) та тестування, де були застосовані методики діагностики батьківських відносин (ОРО) А.Я. Варга і В.В. Столін, а також методика PARI (Е.С. Шефер, Р.К. Белл; адаптація Т.В. Нещерет).

Результати нашого дослідження виявили кілька важливих аспектів:

У більшості батьків спостерігаються порушення у встановленні оптимального емоційного контакту з підлітками: 46% не можуть вибудувати партнерські відносини, а 57% мають недостатній рівень вербальної комунікації.

Відзначено наявність емоційної дистанції у дитячо-батьківських відносинах.

Батьки схильні до надмірної турботи (37%) та втручання у справи дітей (46%), що негативно впливає на взаємини.

Аналіз розподілу ролей у сім'ї показав, що дружина виконує основні ролі, пов'язані з вихованням дітей, підтримкою емоційного клімату та організацією дозвілля, тоді як роль чоловіка зосереджена на матеріальному забезпеченні та виконанні функції «господаря».

34% батьків демонструють симбіотичний тип дитячо-батьківських відносин, а 30% схильні до авторитарного виховання.

35% піддослідних готові приймати своїх дітей такими, якими вони є, з усіма їхніми позитивними та негативними рисами.

На основі отриманих даних ми розробили модель психолого-педагогічного супроводу для сімей, які виховують девіантних підлітків, а також програму корекції дитячо-батьківських відносин у цих сім'ях як одну зі складових цієї моделі.

Практична значущість програми полягає в оптимізації дитячо-батьківських відносин, підвищенні психолого-педагогічної компетенції батьків та набутті навичок конструктивної взаємодії з підлітками. Використовувані форми роботи включають індивідуальне консультування на запит, бесіди, групові дискусії, лекції та тренінги.

Контрольний етап діагностичного дослідження та обробка отриманих даних дозволили зробити висновок про позитивний вплив програми на динаміку особливостей сімейного виховання батьків, які виховують девіантних підлітків. Зокрема:

Спостерігалось зниження емоційної дистанції між батьками та підлітками.

Поліпшилися емоційні відносини в родині.

Відзначено зниження впливу неефективних стилів виховання, таких як гіперпротекція і гіпопротекція.

Підвищився рівень стійкості іміджу виховання.

Зменшилася схильність батьків до симбіотичних відносин з підлітком, а також до авторитарного стилю виховання.

Таким чином, можна стверджувати, що мета нашого дослідження була досягнута, а завдання вирішені повністю. Розроблена модель психолого-педагогічного супроводу сімей, які виховують девіантних підлітків, дозволяє знизити рівень девіацій серед підлітків і підвищити ефективність взаємодії в системі «психолог-батьки-підлітки», а також рівень психологічної компетентності батьків.

Зазначені результати дослідження можуть бути корисними для фахівців у галузі психології, педагогіки та соціальної роботи, які працюють з підлітками, що проявляють девіантну поведінку, та їхніми батьками. У майбутньому дослідження в цій області можуть бути спрямовані на детальніше вирішення проблеми девіантної поведінки підлітків і розробку методик для покращення стосунків між батьками та дітьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анопрієнко О. В. Сім'я як чинник виникнення психоемоційних порушень підлітків. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2012. Вип. 37(61). С. 171–174.
2. Афанасьєва В. В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи. Луганськ, 2021. 120 с.
3. Афанасьєва В. В. Характерологічні порушення девіантних підлітків. *Педагогічні науки*. 2021. № 6 (169). 15с.
4. Аутоагресивна поведінка підлітків: монографія / О. В. Погорілко, А. М. Скрипніков, Л. О. Герасименко, Р. І. Ісаков. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2017. 141 с. URL: <https://psychiatry.umsa.edu.ua/storage/resources/files/LUk8Z7IUdwsTTphPXGve0wbEaF7pfbjHDrunoHu.pdf> (Дата звернення: 12.09.2024)
5. Афанасьєва В. В. Вплив сім'ї та школи на девіантну поведінку підлітка. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2018. № 4. С.50-57.
6. Афанасьєва В. В. Формування девіантної поведінки підлітків під впливом глобалізаційних процесів українського суспільства та методи профілактичної роботи в умовах загальноосвітньої школи. Кіровоград : КІРоЛ „Україна”, 2018. 141с.
7. Барабаш О. Поняття та види делінквентної поведінки людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 62-66. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2017_865_11
8. Бесєдін А. А. Дисфункціональна сім'я як чинник девіантної поведінки неповнолітніх: Харків, 2022. 19 с.
9. Бесєдін А. А. Тип виховання в родині та його вплив на виникнення девіацій. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Вип. 16. Харків, 2011. 58с.

10. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки. Київ : МАУП, 2016. 88 с.
11. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій. Київ : МАУП, 2018. 88 С.
URL: <https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/nw48.pdf> (Дата звернення: 12.09.2024)
12. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки. Київ : Науковий світ, 2020. 230 с.
13. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітків. *Реалії та Перспективи*. 2016. С. 96-116.
14. Гайдамашко І. А. Помилки сімейного виховання як фактор виникнення агресивної поведінки підлітків. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 21. С. 38–40.
15. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків. Київ. Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. 195с.
16. Головка Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2019. 174 с.
17. Гура С.О. Психологія суїциду: навч. посіб. Х.: НУЦЗУ, 2016. 129 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2140201/grant/> (Дата звернення: 10.10.2024)
18. Грись А.М. Девіантна поведінка: історія, теорія, практика: матеріали конференції. Київ, 2021.106 с.
19. Дячок О. Соціально-психологічний тренінг як метод формування адекватної самооцінки підлітків. *Науковий вісник ХНУ*. № 3. 2016. 15-25 с.
20. Журавель Т. Профілактика деструктивної поведінки. Київ : Видавництво ФОП Буря О.Д. 2022. 144 с.
21. Заріцький О. М. Грані взаємодії психологічної служби з батьками в контексті педагогіки партнерства. Краматорськ : Витоки, 2019. 180 с.
22. Квітковська Н. В. Психологія девіантної поведінки учнів: умови,

причини, особливості виховання, проблеми родини, профілактика та корекція. Миколаїв : Прокопчук Т. Ю., 2020. 239 с.

23. Ківенко Н.В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма : монографія. Ірпінь : Академія державної податкової служби України. 2021. 134 с.

24. Кошова І. В. Психологія девіантної поведінки. Ніжинський держ. ун-т ім. Миколи Гоголя. Ніжин : Вид-во НДУ, 2019. 167 с.

25. Кошова І. В., Кресан О. Д. Психологія девіантної поведінки: Навчально-методичний посібник. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 226 с.

26. Кузьменко В. В. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. / В. В. Кузьменко, О. В. Диса, І. О. Шинкаренко. Дніпро: Видавець Біла К. О. 2019. 168 с.

27. Лановенко І. І. Особливості психосексуального розвитку та їх роль у попередженні девіантної поведінки Ін-т соц. та політ. психології АПН України. Київ. 2007. 83 с.

28. Лещук Н. О. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді : навч. посіб. - К., 2014. - 136 с.

29. Лазор К. П. Основні теоретичні підходи до розуміння причин девіантної поведінки підлітка. *Габітус*. 2021. Випуск 21. С.72-78

30. Ліщинська О. А. Можливості психологічної допомоги жертвам деструктивних тоталітарних організацій. *Практична психологія та соціальна робота*. 2019. №3. С. 13-17

31. Лобанова А. С., Калашнікова Л. В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/0564/1412> (Дата звернення: 10.11.2024)

32. Лютий В. П. Соціальна робота з групами девіантної поведінки : навч. посіб. Київ. : Академія праці і соціальних відносин, 2000. 50 с.

33. Максимова Н. Ю., Манілов І. Ф. Психологічні механізми

ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін : монографія; Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 178 с.

34. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки. Київ : Либідь, 2021. 520 с.

35. Максимова Н. Ю. Психологічні механізми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін: монографія. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 272 с.

36. Максимов М. В., Максимова Н. Ю., Щербина-Прилука В. М. Засвоєння особистісного досвіду як фактор розвитку рефлексії. Актуальні проблеми психологічної протидії негативним інформаційним впливам на особистість в умовах сучасних викликів: Матеріали методологічного семінару НАПН України 8 квітня 2021 року: 3б. матеріалів / За ред. С.Д. Максименка. Київ: Педагогічна думка, 2021. 169с.

37. Муліка К. М. Корекція поведінки дітей, які перебувають на обліках. Полтава : ПОППО, КМСДУМВС України в Полтавській області, 90 с. URL: <http://inkluzkoippo.edukit.kr.ua/Files/downloads/kmsd2013.pdf> (Дата звернення: 10.11.2024)

38. Мураненко К. Ю. Роль сім'ї в формуванні девіантної поведінки підлітка. 2019. №3(23). 77с.

39. Основи психології та педагогіки. Гуманістична психологія особистості. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/8prishak_osnovy_psiholog_pedagogiki/zmist.htm

40. Основи психології та педагогіки. Психоаналіз. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/8prishak_osnovy_psiholog_pedagogiki/zmist.htm

41. Оржеховська В. М. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх : навч. посіб. Черкаси : 2018. 376 с

42. Парфанович І. І. Система попередження і подолання девіантної

поведінки дівчат: монографія; Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль : ТНПУ, 2022. 367 с.

43. Папуча М. В. Аномальна поведінка в ранній юності. Психологія ранньої юності: навч.-метод. посіб. Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ, 2021. 124с.

44. Папуча М.В. Психологія ранньої юності: навчально-методичний посібник. Ніжин: Видавництво НДУ ім.М.Гоголя, 2000. 137 с.

45. Психолого-педагогічна робота з дітьми, схильними до прояву девіантної, делінквентної поведінки (з досвіду роботи спеціалістів психологічної служби системи освіти України) авт. кол.: О. П. Абухажар, Н. М. Акімова, В. В. Білецька та ін ; упор.: В. Г. Панок, Ю. А. Луценко. К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014. 137с.

46. Піроженко Т. О. Сучасні діти – відображення цінностей дорослого світу : методичні рекомендації. Київ – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 120 с.

47. Пихтіна Н. П. Профілактика девіантної поведінки дітей і молоді: психолого-педагогічні та соціально-правові аспекти. Ніжин : НДУ ім. Миколи Гоголя, 2014. 399 с.

48. Портницька Н. Дитячо-батьківські стосунки як чинник розвитку здібностей: ретроспективна рефлексія. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*. Том VI: Психологія обдарованості. Випуск 13. Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2017. С.145-152.

<http://eprints.zu.edu.ua/27391/1/%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf>

49. Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 25-27 листоп. 2002 р. / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, Укр. секція міжнар. т-ва прав людини, Інформ.-метод. центр «Дебати», Ком. сприяння захисту прав дитини. К. :

Міленіум, 2020. 424 с.

50. Сафін О.Д. Психологія девіантної поведінки особистості : навч. посіб. Умань : Візаві, 2021. 202 с.

51. Седих К. Психологія сім'ї. Навч. посіб. 3-тє видання, стереотипне. Київ. : ВЦ «Академія». 2021. 190 с.

52. Седих К.В., Моргун В.Ф. Делінквентний підліток. Навчальний посібник з психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків для студентів психологічних, педагогічних, соціальних, юридичних спеціальностей та інтернів-психіатрів. 3-є вид., доп. К.: Видавничий Дім «Слово», 2019. 272 с.

53. Сьомкіна І. С. Особливості сімейної соціалізації в сучасних умовах. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій, університету «Україна»*. 2015. № 10. С. 63–65.

54. Соловйова І. І. Девіантність особистості в умовах комп'ютеризації суспільства: соціально-філософський аспект. Одеса, 2019. 19 с.

55. Субашкевич І. Р. Вплив сімейного виховання на формування ціннісних орієнтацій підлітків. *Інноваційна педагогіка*. 2020. С. 196–01. URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/21-2> (Дата звернення: 16.10.2024).

56. Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід : монографія / О. Янкович, О. Кікінежді, І. Козубовська, В. Поліщук, Г. Радчук та ін. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2018. 300 с.

57. Туз Н.Д. Вплив недоліків сімейного виховання на формування особи неповнолітнього злочинця. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Вип.1. С.326-332

58. Федоренко Р. П. Психологія суїциду: навч. посіб. / Раїса Петрівна Федоренко. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. 260с.

59. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-

методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с.

60. Хомишак О.Б. Особливості батьківського виховання дитини в сім'ї. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань : ПП Жовтий, 2011. Випуск 37. С. 225–231.

61. Чайковська О. М. Психологічні особливості корекції конфліктності у молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки: Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2014. 20 с.

62. Чаусова Ю. А. Наративний підхід у дослідженні особливостей сімейних стосунків. *Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика*. 2011. Том II. Вип. 7. 234 с.

63. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с.

64. Burns R. Self-concept Development and Education. – Holt, Rinehart and Winston Inc, London, 1982. p. 336-416

65. Cooley C. Human Nature and the Social Order: Monograph. New York : Charles Scribner's Sons, 1992. 434 p.

66. Ismail N. Rediscovering Rogers's Self Theory and Personality. Scientific article Journal of Educational, Health and Community Psychology. 2015. № 3. P. 8-14

67. Gniewosz, B., Eccles, J. S., Noack, P. (2014). Early adolescents' development of academic self-concept and intrinsic task value: The role of contextual feedback. Journal of Research on Adolescence, 25, 1-15. <https://doi.org/10.1111/jora.12140>

68. Lengua L. J., Kovacs E. A. (2005). Bidirectional associations between temperament and parenting and the prediction of adjustment problems in middle childhood. Journal of Applied Developmental Psychology. № 26 (1). P. 21– 38. URL: <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2004.10.001>

69. L'uomo delinquente in rapporto all' antropologia, alla giurisprudenza ed alle discipline carcerarie : aggiuntavi La teoria della tutela penale del Prof. avv.

F. Poletti / Cesare Lombroso; Francisco Poletti. 2 ed. Torino : Bocca, 1878. 746 p.

70. Subashkevych I., Andreyko B. Psychological analysis of sociogram and biographical method for investigating parents of children with special educational needs. Journal of Education Culture and Society. 2020. Vol. 11. No. 2. P. 114–120. URL: <https://jecs.pl/index.php/jecs/article/view/1171>

71. Sutherland, Edwin H., Cressey, Donald R. Principles of Criminology. Chicago : Lippincott. 1960. 646 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ

Шановні батьки! Пропонуємо Вам відповісти на запитання анкети.

Мета: вивчення обізнаності батьків щодо особливостей проявів девіантної поведінки, дитячо-батьківських стосунків та стилю виховання як факторів, що її зумовлюють.

1. Загальна інформація

- Вік батька/матері: _____
- Освіта:
 - ☐ Середня
 - ☐ Вища
 - ☐ Інша (вказати): _____
- Кількість дітей у сім'ї: _____
- Вік дітей: _____

2. Чи знаєте ви, що таке девіантна поведінка?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- Які прояви девіантної поведінки вам відомі? (можна вибрати кілька варіантів)
 - ☐ порушення правил поведінки в школі (зриви уроків, прогули, відмова від виконання завдань);
 - ☐ залежність (алкоголь, наркотики, паління);
 - ☐ грубість, агресія до оточуючих, лихослів'я;
 - ☐ втеча з дому;
 - ☐ ранній початок статевого життя;
 - ☐ хуліганство;

- ☐ приниження інших, булінг;
- ☐ злочинство;
- ☐ критика дорослих, непокора;
- ☐ порушення правил поведінки у школі, бійки;
- ☐ носіння одягу, що викликає надмірну увагу;
- ☐ критика дорослих, непослух;
- ☐ інше (вказати): _____

Як ви оцінюєте ваші стосунки з дитиною?

- ☐ Дуже хороші
- ☐ Хороші
- ☐ Задовільні
- ☐ Погані

Чи вважаєте ви, що ваш стиль виховання впливає на поведінку вашої дитини?

- ☐ Так
- ☐ Ні

Який стиль виховання ви використовуєте? (можна вибрати кілька варіантів)

- ☐ Директивний (жорсткий контроль)
- ☐ Ліберальний (свобода дій)
- ☐ Авторитетний (поєднання контролю і підтримки)
- ☐ Негативний (відсутність контролю і підтримки)

Як часто ви спілкуєтеся з вашою дитиною про її проблеми?

- ☐ Щодня
- ☐ Раз на тиждень
- ☐ Рідше

Чи відчуваєте підтримку вашої дитини з вашого боку?

- ☐ Так
- ☐ Ні

Будь ласка, поділіться своїми думками або досвідом щодо виховання та стосунків з вашою думкою дитиною: _____

Дякуємо Вам за участь у роботі!

ДОДАТОК Б**Діагностика батьківського ставлення (методика А. Я. Варга, В.В. Століна)**

Тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО) представляє собою психодіагностичний інструмент, орієнтований на виявлення батьківського ставлення в осіб, що звертаються за психологічною допомогою з питань виховання дітей і спілкування з ними. Батьківське ставлення розуміється як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з нею, особливостей сприйняття і розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків.

Опитувальник складається з 5 шкал:

1. «Прийняття-відкидання».
2. «Кооперація».
3. «Симбіоз».
4. «Авторитарна гіперсоціалізація».
5. «Маленький невдаха».

Текст опитувальника складається з 61 твердження, з якими батько/мати може або погодитися (поставити «вірно» або «+»), або не погодитися (поставити «невірно» або «-»).

Інструкція: «Дайте відповіді на питання з максимально можливою відвертістю. Знаком «плюс» відзначайте твердження, з якими Ви згодні, знаком «мінус» – з якими не згодні».

Текст опитувальника

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.

5. Треба подалі тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини приязнь.
7. Хороші батьки захищають дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли погане ставлення до дитини приносить йому велику користь.
11. Я відчуваю досаду по відношенню до своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не доб'ється в житті.
13. Мені здається, що діти насміхаються з моєї дитини.
14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які, крім презирства, нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина трохи незріла.
16. Моя дитина веде себе погано спеціально, щоб досаждати мені.
17. Моя дитина вбирає в себе все погане, як «губка».
18. Мою дитину важко навчити хорошим манерам при будь-якому прагненні.
19. Дитину слід тримати в жорстких рамках, тоді з неї виростає порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.
21. Я беру участь у житті своєї дитини.
22. До моєї дитини липне все «погане».
23. Моя дитина не досягне успіхів у житті.
24. Коли в компаніях знайомих говорять про дітей, мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна й здібна, як хотілося б мені.
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вони здаються мені дорослими й за поведінкою, і за судженнями.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною весь свій вільний час.

28. Я часто жалкую за тим, що моя дитина росте й дорослішає, і з ніжністю згадую її маленькою.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося в житті.
31. Батьки повинні пристосовуватися до дитини, а не лише вимагати цього від неї.
32. Я намагаюся виконувати всі прохання моєї дитини.
33. При прийнятті сімейних рішень слід враховувати думку дитини.
34. Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди рахуюся з дитиною.
38. Я відчуваю до дитини дружні почуття.
39. Основна причина капризів моєї дитини - егоїзм, впертість і лінощі.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.
41. Найбільш головне, щоб у дитини було спокійне й безтурботне дитинство.
42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатна ні на що хороше.
43. Я поділяю захоплення моєї дитини.
44. Моя дитина може вивести з себе будь-кого.
45. Я розумію прикроси моєї дитини.
46. Моя дитина часто подразнює мене.
47. Виховання дитини - суцільне тріпання нервів.
48. Строга дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти подякують потім.
51. Іноді мені здається, що я ненавиджу свою дитину.

52. У моєї дитини більше недоліків, ніж достоїнств.
53. Я поділю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не в змозі будь-що зробити самостійно, а якщо й робить, то обов'язково не так.
55. Моя дитина виросте непристосованою до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, як є.
57. Я пильно слідкую за станом здоров'я моєї дитини.
58. Часто я в захопленні від своєї дитини.
59. Дитина не повинна мати секрети від батьків.
60. Я невисокої думки про здібності своєї дитини й не приховую це від неї.
61. Дуже бажано, щоб дитина дружила з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Ключі до опитувальника.

1. «Прийняття-відкидання»: 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 24, 26, 27, 29, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 52, 53, 55, 56, 60.
2. «Кооперація»: 6, 9, 21, 25, 31, 34, 35, 36.
3. «Симбіоз»: 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.
4. «Авторитарна гіперсоціалізація»: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.
5. «Маленький невдаха»: 9, 11, 13, 17, 22, 28, 54, 61.

При підрахунку тестових балів за всіма шкалами враховується відповідь - «правильно». Високий тестовий бал за відповідними шкалами інтерпретується як:

- Відкидання;
- Соціальна бажаність;
- Симбіоз;
- Гіперсоціалізація;
- Інфантилізація (інвалідизація).

Тестові норми проводяться у вигляді таблиць процентільних рангів тестових балів за відповідними шкалами = 160

ДОДАТОК В

Методика PARI Е. Шеффера і Р. Белла

Методика PARI (parental attitude research instrument) призначена для вивчення ставлення батьків (насамперед матерів) до різних сторін сімейного життя (сімейної ролі). Автори - американські психологи Е. С. Шефер і Р. К. Белл. У нашій країні адаптована Т. В. Нещерет.

У методиці виділені 23 ознаки, що стосуються різних сторін ставлення батьків до дитини і життя в сім'ї. З них - 8 ознак описують ставлення до сімейної ролі і 15 - батьківсько-дитячих стосунків. Ці 15 ознак діляться на три групи: I - оптимальний емоційний контакт, II - зайва емоційна дистанція з дитиною, III - зайва концентрація на дитині. Шкали ці виглядають наступним чином:

Ставлення до сімейної ролі

Описується за допомогою 8 ознак, їх номери в опитувальному аркуші 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23:

- Обмеженість інтересів жінки рамками сім'ї, турботами виключно про сім'ю (3);
- Відчуття самопожертви в ролі матері (5);
- Сімейні конфлікти (7);
- Надавторитет батьків (11);
- Незадоволеність роллю господині будинку (13);
- «Байдужість» чоловіка, його невключеність у справи сім'ї (17);
- Домінування матері (19);
- Залежність і несаможиттєвість матері (23).

Ставлення батьків до дитини

I. Оптимальний емоційний контакт (складається з 4 ознак, їх номери по опитувального листа 1, 14, 15, 21):

- Спонування словесних проявів, вербалізацій (1);
- Партнерські відносини (14);
- Розвиток активності дитини (15);

- Зрівняльні відносини між батьками і дитиною (21).

II. Зайва емоційна дистанція з дитиною (складається з 3 ознак, їх номери по опитувального листа 8, 9, 16):

- Дратівливість, запальність (8);
- Суворість, надмірна суворість (9);
- Ухилення від контакту з дитиною (16).

III. Надмірна концентрація на дитині (описується 8 ознаками, їх номери по опитувального листа 2, 4, 6, 10, 12, 18, 20, 22):

- Надмірна турбота, встановлення відносин залежності (2);
- Подолання опору, придушення волі (4);
- Створення безпеки, побоювання образити (6);
- Виключення позасімейних впливів (10);
- Придушення агресивності (12);
- Придушення сексуальності (18);
- Надмірне втручання у світ дитини (20);
- Прагнення прискорити розвиток дитини (22).

Кожна ознака вимірюється за допомогою 5 суджень, врівноважених з погляду вимірює здібності і смислового змісту.

Вся методика складається з 115 суджень. Судження розташовані в певній послідовності, і той, хто відповідає повинен висловити до них ставлення у вигляді повної або часткової згоди або незгоди. Схема перерахунку відповідей у бали міститься в «ключі» методики. Сума цифрового значення визначає вираженість ознаки.

Таким чином, максимальна вираженість ознаки 20, мінімальна 5; 18,19, 20 - високі оцінки, відповідно - 8, 7, 6, 5 - низькі.

Опитувальник і лист відповідей додаються. Має сенс в першу чергу аналізувати саме високі і низькі оцінки. Інструкція.

Інструкція: Перед Вами питання, які допоможуть з'ясувати, що батьки думають про виховання дітей. Тут немає відповідей правильних і неправильних, оскільки кожен прав по відношенню до власних поглядів.

Намагайтеся відповідати точно і правдиво. Деякі питання можуть здатися Вам однаковими. Однак це не так. Є запитання подібні, але не однакові. Зроблено це для того, щоб вловити можливі, навіть невеликі відмінності в поглядах на виховання дітей.

На заповнення запитальника буде потрібно приблизно 20 хв. Не обмірковуйте відповідь довго, відповідайте швидко, намагайтеся дати першу відповідь, яка приходить Вам в голову.

Поруч з кожним твердженням знаходяться літери «А а б Б», їх потрібно вибрати залежно від свого переконання у правильності даного положення:

А - якщо з даним положенням згодні повністю;

а - якщо з даним положенням скоріше згодні, ніж не згодні;

б - якщо з даним положенням скоріше не згодні, ніж згодні;

Б - якщо з даним положенням повністю не згодні.

Текст опитувальника:

1. Якщо діти вважають свої погляди правильними, вони можуть не погоджуватися з поглядами батьків.

А а б Б

2. Хороша мати повинна оберігати своїх дітей навіть від маленьких труднощів і образ.

А а б Б

3. Для хорошої матері дім і сім'я - найважливіше в житті.

А а б Б

4. Деякі діти настільки погані, що заради їхнього ж блага потрібно навчити їх боятися дорослих.

А а б Б

5. Діти повинні віддавати собі звіт в тому, що батьки роблять для них дуже багато.

А а б Б

6. Маленьку дитину завжди слід міцно тримати під час миття, щоб він не впав.

А а б Б

7. Люди, які думають, що в хорошій сім'ї не може бути непорозумінь, не знають життя.

А а б Б

8. Дитина, коли подорослішає, буде дякувати батьків за суворе виховання.

А а б Б

9. Перебування з дитиною цілий день може довести до нервового виснаження.

А а б Б

10. Краще, якщо дитина не замислюється над тим, чи правильні погляди його батьків.

А а б Б

11. Батьки повинні виховувати в дітях повну довіру до себе.

А а б Б

12. Дитину слід вчити уникати бійок, незалежно від обставин.

А а б Б

13. Найгірше для матері, що займається господарством, почуття, що їй нелегко звільнитися від своїх обов'язків.

А а б Б

14. Батькам легше пристосуватися до дітей, ніж навпаки.

А а б Б

15. Дитина повинна навчитися в життя багатьом потрібним речам, і тому їй не можна дозволяти втрачати цінний час.

А а б Б

16. Якщо один раз погодитися з тим, що дитина с'ябеднічал, він буде це робити постійно

А а б Б

17. Якби батьки не заважали у вихованні дітей, матері б краще справлялися з дітьми

А а б Б

18. У присутності дитини не треба розмовляти про питання статі.

А а б Б

19. Якби мати не керувала будинком, чоловіком і дітьми, все відбувалося б менш організовано.

А а б Б

20. Мати повинна робити все, щоб знати, про що думають діти.

А а б Б

21. Якби батьки більше цікавилися справами своїх дітей, діти були б краще і щасливіше.

А а б Б

22. Більшість дітей повинні самостійно справлятися з фізіологічними потребами вже з 15 місяців.

А а б Б

23. Найважче для молодой матері - залишатися одній у перші роки виховання дитини

А а б Б

24. Треба сприяти тому, щоб діти висловлювали свою думку про життя в сім'ї, навіть якщо вони вважають, що життя в сім'ї неправильна.

А а б Б

25. Мати повинна робити все, щоб уберегти свою дитину від розчарувань, які несе життя.

А а б Б

26. Жінки, які ведуть безтурботне життя, не дуже гарні матері.

А а б Б

27. Треба обов'язково викорінювати у дітей прояви народжуваної єхидна.

А а б Б

28. Мати повинна жертвувати своїм щастям заради щастя дитини.

А а б Б

29. Всі молоді матері бояться своєї недосвідченості у поводженні з дитиною.

А а б Б

30. Подружжя повинні час від часу лаятися, щоб довести свої права.

А а б Б

31. Суворі дисципліна по відношенню до дитини розвиває в ньому сильний характер.

А а б Б

32. Матері часто настільки бувають замучені присутністю своїх дітей, що їм здається, ніби вони не можуть з ними бути ні хвилини більше.

А а б Б

33. Батьки не повинні поставати перед дітьми в поганому світлі.

А а б Б

34. Дитина повинна поважати своїх батьків більше за інших.

А а б Б

35. Дитина повинна завжди звертатися за допомогою до батьків або вчителів замість того щоб вирішувати свої непорозуміння в бійці.

А а б Б

36. Постійне перебування з дітьми переконує мати те, що її виховні можливості менше вмінь і здібностей (могла б, але ...).

А а б Б

37. Батьки своїми вчинками повинні завоювати прихильність дітей.

А а б Б

38. Діти, котрі не пробують своїх сил в досягненні успіхів, повинні знати, що потім у житті можуть зустрітися з невдачами.

А а б Б

39. Батьки, які розмовляють з дитиною про його проблеми, повинні знати, що краще дитину залишити в спокої і не вникати в його справи.

А а б Б

40. Чоловіки, якщо не хочуть бути егоїстами, повинні брати участь у сімейному житті.

А а б Б

41. Не можна допускати, щоб дівчатка і хлопчики бачили один одного голими.

А а б Б

42. Якщо дружина достатньо підготовлена до самостійного вирішення проблем, то це краще і для дітей і для чоловіка.

А а б Б

43. У дитини не повинно бути таємниць від своїх батьків.

А а б Б

44. Якщо у вас прийнято, що діти розповідають Вам анекдоти, а Ви - їм, то багато питань можна вирішити спокійно і без конфліктів.

А а б Б

45. Якщо рано навчити дитину ходити, це благотворно впливає на його розвиток.

А а б Б

46. Недобре, коли мати одна долає всі труднощі, пов'язані з доглядом за дитиною та її вихованням.

А а б Б

47. У дитини повинні бути свої погляди і можливість їх вільно висловлювати.

А а б Б

48. Треба берегти дитину від важкої роботи.

А а б Б

49. Жінка повинна вибирати між домашнім господарством і розвагами.

А а б Б

50. Розумний батько повинен навчити дитину поважати начальство.

А а б Б

51. Дуже мало жінок отримують подяку дітей за працю, витрачену на їхнє виховання.

А а б Б

52. Якщо дитина потрапила в біду, в будь-якому випадку мати завжди відчуває себе винною.

А а б Б

53. У молодого подружжя, незважаючи на силу почуттів, завжди є розбіжності, які викликають роздратування.

А а б Б

54. Діти, яким вселили повагу до норм поведінки, стають хорошими, стійкими й шановними людьми.

А а б Б

55. Рідко буває, щоб мати, яка цілий день займається з дитиною, зуміла бути ласкавою і спокійною.

А а б Б

56. Діти не повинні поза домом вчитися тому, що суперечить поглядам їхніх батьків.

А а б Б

57. Діти повинні знати, що немає людей більш мудрих, ніж їхні батьки.

А а б Б

58. Немає виправдання дитині, яка б'є іншу дитину.

А а б Б

59. Молоді матері страждають з приводу свого ув'язнення будинку більше, ніж по-небудь іншої причини.

А а б Б

60. Змушувати дітей відмовлятися і пристосовуватися - поганий метод виховання.

А а б Б

61. Батьки повинні навчити дітей знайти заняття і не втрачати вільного часу.

А а б Б

62. Діти мучать своїх батьків дрібними проблемами, якщо з самого початку до цього звикнуть.

А а б Б

63. Коли мати погано виконує свої обов'язки по відношенню до дітей, це, мабуть, означає, що батько не виконує своїх обов'язків по утриманню родини.

А а б Б

64. Дитячі ігри з сексуальним змістом можуть привести дітей до сексуальних злочинів.

А а б Б

65. Планувати повинна тільки мати, так як тільки вона знає, як належить вести господарство.

А а б Б

66. Уважна мати повинна знати, про що думає її дитина.

А а б Б

67. Батьки, які вислуховують зі схваленням відверті висловлювання дітей про їхні переживання на побаченнях, товариських зустрічах, танцях і т. п., допомагають їм у більш швидкому соціальному розвитку.

А а б Б

68. Чим швидше слабшає зв'язок дітей з родиною, тим швидше діти навчаться вирішувати свої проблеми.

А а б Б

69. Розумна мати робить все можливе, щоб дитина до і після народження знаходився в хороших умовах.

А а б Б

70. Діти повинні брати участь у вирішенні важливих сімейних питань.

А а б Б

71. Батьки повинні знати, як потрібно поступати, щоб їхні діти не потрапили у важкі ситуації.

А а б Б

72. Занадто багато жінок забувають про те, що їх належним місцем є будинок.

А а б Б

73. Діти потребують материнської турботи, якої їм іноді не вистачає.

А а б Б

74. Діти повинні бути більш дбайливі і вдячні своїй матері за працю, вкладену в них.

А а б Б

75. Більшість матерів побоюються мучити дитину, даючи йому дрібні доручення.

А а б Б

76. У сімейному житті існує багато питань, які не можна вирішити шляхом спокійного обговорення.

А а б Б

77. Більшість дітей повинні виховуватися більш строго, ніж це відбувається насправді.

А а б Б

78. Виховання дітей - це важка нервова робота.

А а б Б

79. Діти не повинні сумніватися в способі мислення їхніх батьків.

А а б Б

80. Більше всіх інших діти повинні поважати батьків.

А а б Б

81. Не треба сприяти тому, щоб діти займалися боксом і боротьбою, так як це може призвести до серйозних порушень тіла та іншим проблемам.

А а б Б

82. Одне з поганих явищ полягає в тому, що у матері, як правило, немає вільного часу для улюблених занять.

А а б Б

82. Батьки повинні вважати дітей рівноправними по відношенню до себе у всіх питаннях життя.

А а б Б

83. Коли дитина робить те, що зобов'язаний, він знаходиться на правильному шляху і буде щасливий.

А а б Б

84. Треба залишити дитину, якій сумно, у спокої і не займатися ним.

А а б Б

85. Найбільше бажання будь-якої матері - бути зрозумілою чоловіком.

А а б Б

86. Одним з найскладніших моментів у вихованні дітей є сексуальні проблеми.

А а б Б

87. Якщо мати керує господарством у родині і піклується про все, вся сім'я відчуває себе добре.

А а б Б

88. Так як дитина - частина матері, вона має право знати все про його життя.

А а б Б

89. Діти, яким дозволяється жартувати і сміятися разом з батьками, легше приймають їхні поради.

А а б Б

90. Батьки повинні докласти всіх зусиль, щоб якомога раніше навчити дитину справлятися з фізіологічними потребами.

А а б Б

91. Більшість жінок потребують більшої кількості часу для відпочинку після народження дитини, ніж їм дається насправді.

А а б Б

92. У дитини повинна бути впевненість в тому, що його не покарають, якщо він довірить батькам свої проблеми.

А а б Б

93. Дитину не потрібно привчати до важкої роботи вдома, щоб він не втратив охоту до будьякій роботі.

А а б Б

94. Для хорошої матері досить спілкування з власною сім'єю.

А а б Б

95. Часом батьки змушені поступати проти волі дитини.

А а б Б

96. Матері жертвують всім заради блага власних дітей.

А а б Б

97. Найголовніша турбота матері - благополуччя і безпека дитини.

А а б Б

98. Природно, що двоє людей з протилежними поглядами в подружжі сваряться.

А а б Б

99. Виховання дітей у строгій дисципліні робить їх більш щасливими.

А а б Б

100. Природно, що мати «божеволіє», якщо у неї діти егоїсти і дуже вимогливі.

А а б Б

101. Дитина ніколи не повинна слухати критичні зауваження про своїх батьків.

А а б Б

102. Перший обов'язок дітей - довіра по відношенню до батьків.

А а б Б

103. Батьки, як правило, воліють спокійних дітей забіякам.

А а б Б

104. Молода мати відчуває себе нещасною, бо знає, що багато речей, які їй хотілося б мати, для неї недоступні.

А а б Б

105. Немає жодних підстав, щоб у батьків було більше прав і привілеїв, ніж у дітей.

А а б Б

106. Чим раніше дитина зрозуміє, що немає сенсу втрачати час, тим краще для нього.

А а б Б

107. Діти роблять все можливе, щоб зацікавити батьків своїми проблемами.

А а б Б

108. Небагато чоловіків розуміють, що матері їхньої дитини теж потрібна радість у житті.

А а б Б

109. З дитиною щось не в порядку, якщо він багато розпитує про сексуальних питаннях.

А а б Б

110. Виходячи заміж, жінка повинна віддавати собі звіт в тому, що буде змушена керувати сімейними справами.

А а б Б

111. Обов'язком матері є знання таємних думок дитини.

А а б Б

112. Якщо включати дитину в домашні роботи, він стає більш пов'язаний з батьками і легше довіряє їм свої проблеми.

А а б Б

113. Треба якомога раніше припинити годувати дитину грудьми і з пляшечки (привчити дитину «самостійно» харчуватися).

А а б Б

114. Не можна вимагати від матері занадто великого почуття відповідальності по відношенню до дітей.

А а б Б

Ключ: А – 4 бали; а – 3 бали; б – 2 бали; Б – 1 бал.

Ознаки:

1. Вербалізація.
2. Надмірна турбота.
3. Залежність від сім'ї.
4. Придушення волі.
5. Відчуття самопожертви.
6. Побоювання образити.
7. Сімейні конфлікти.
8. Дратівливість.
9. Зайва строгість.
10. Виняток позасімейних впливів.
11. Сверхавторитет батьків.
12. Придушення агресивності.
13. Незадоволеність роллю господині.
14. Партнерські відносини.
15. Розвиток активності дитини.
16. Ухилення від конфлікту.
17. Байдужість чоловіка.
18. Придушення сексуальності.
19. Домінування матері.
20. Надзвичайна втручання у світ дитини.
21. Рівність у стосунках.
22. Прагнення прискорити розвиток дитини.
23. Несамостійність матері.

Методика дозволяє оцінити специфіку внутрішньосімейних відносин, особливості організації сімейного життя. У сім'ї можна виокремити такі аспекти відносин:

- Господарсько-побутові, організація побуту сім'ї (в методиці це шкали 3, 13, 19, 23);

- Шлюбні, пов'язані з моральною, емоційною підтримкою, організацією дозвілля, створенням середовища для розвитку особистості, власної та партнера (в методиці це шкала 17);

- Відносини, що забезпечують виховання дітей, «педагогічні» (в методиці шкали 5, 11).

Подивившись на цифрові дані, можна скласти «попередній портрет» сім'ї. Дуже важлива шкала 7 (сімейні конфлікти). Високі показники за цією шкалою можуть свідчити про конфліктності, перенесення сімейного конфлікту на виробничі відносини.

Високі оцінки за шкалою 3 свідчать про пріоритет сімейних проблем над виробничими, про вторинність інтересів «справи», зворотне можна сказати про шкалою. Для осіб, які мають високі оцінки за цією ознакою, характерна залежність від сім'ї, низька узгодженість у розподілі господарських функцій.

Про погано інтегрованої родині свідчать високі оцінки за шкалами 17, 19, 23.

Аналіз ставлення до сімейної ролі допоможе психологу краще зрозуміти специфіку сімейних відносин обстежуваного, надати йому психологічну допомогу. Батьківсько-дитячі відносини є основним предметом аналізу в методиці.

Основний висновок, який можна зробити відразу, - це оцінити батьківсько-дитячий контакт з погляду його оптимальності. Для цього порівнюються середні оцінки за першими трьома групами шкал: оптимальний контакт, емоційна дистанція, концентрація. Спеціальний інтерес представляє аналіз окремих шкал, що часто є ключем до розуміння особливостей невдалих відносин між батьками і дитиною, зони напружень в цих відносинах.

ДОДАТОК Г

Тематичний план заходів програми психолого-педагогічного супроводу сім'ї девіантного підлітка

Вересень	Батьківські збори «Підлітковий вік: небезпеки та можливості». Пам'ятка батькам підлітків.	Мета: формування уявлення про психологічні особливості підліткового віку.
Жовтень	Тренінгове заняття: «Знайомство»	Мета: загальна організація батьків, актуалізація знань про типові проблеми у вихованні підлітків. Індивідуальна робота з сім'єю
Жовтень Листопад	Індивідуальне консультування Тренінгове заняття: «Вперед або назад, в минуле!»	Мета: створення умов осмислення періоду дорослішання підлітків. Індивідуальна робота з сім'єю
Листопад Грудень	Індивідуальне консультування Тренінгове заняття: «Я і моя сім'я»	Мета: створення умов для осмислення своїх поглядів, власного життя, стереотипів; самоаналіз.
Січень	Тренінгове заняття «Ми батьки, а це означає...»	Мета: усвідомлення себе в ролі батьківської ролі, прояснення пріоритетів і цінностей у вихованні підлітка. Індивідуальна робота з сім'єю
Січень Лютий	Індивідуальне консультування Тренінгове заняття: «Я і моя дитина»	Мета: створити психологічний ґрунт для зближення батьків та дітей. Індивідуальна робота з сім'єю
Лютий Березень	Індивідуальне консультування Тренінгове заняття: «Способи ефективної взаємодії з оточуючими та своїм підлітком»	Мета: створення умов комунікативних умінь навичок. Пошук конструктивних виходів із конфлікту. Індивідуальна робота з сім'єю
Березень Квітень	Індивідуальне консультування Тренінгове заняття: «Заклучне»	Мета: закріплення позитивної динаміки у ній. Установка на використання набутих умінь та навичок на занятті. Індивідуальна робота з сім'єю
Квітень	Індивідуальне	Мета: підведення підсумків

Травень	консультування Анкетування	
---------	-------------------------------	--

Звіт подібності

метадані

Заголовок
Оржишко Я.А_магістерська робота
Автор Науковий керівник / Експерт
Оржишко Я.А. Олександр Непша
підрозділ
Melitopol State Pedagogical University named after B.Khmelnitskyi

Тривога

У цьому розділі ви знайдете інформацію щодо текстових спотворень. Ці спотворення в тексті можуть говорити про МОЖЛИВІ маніпуляції в тексті. Спотворення в тексті можуть мати навмисний характер, але частіше характер технічних помилок при конвертації документа та його збереженні, тому ми рекомендуємо вам підходити до аналізу цього модуля відповідально. У разі виникнення запитань, просимо звертатися до нашої служби підтримки.

Заміна букв	B	0
Інтервали	A→	0
Мікропробіли		3
Білі знаки		0
Парафрази (SmartMarks)	а	113

Обсяг знайдених подібностей

Коефіцієнт подібності визначає, який відсоток тексту по відношенню до загального обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

